

IMPLEMENTACIJA ODRŽIVOG ZIMSKOG I LJETNJEG TURIZMA U SJEVERNOJ I CENTRALNOJ CRNOJ GORI:

PROCJENA TRENUTNIH STRATEGIJA I SLEDECIH KORAKA

Izveštaj za Rockefeller Brothers Fund i UNDP

Izveštaj podnijeli:

Doktor nauka Martha Honey, izvršni direktor Medunarodnog Društva za Eko Turizam, Vašington, DC

Arthur DeJong, Menadžer za razvoj i prirodne resurse, Whistler Blackcomb Mountain Resort, Kanada

Auden Schendler, Direktor za pitanja okoline, Aspen Sustainability Associates, Kolorado

27. Novembar 2005.

Sadržaj

Sadržaj	stranice
1. Svrha i ciljevi	3
Procjena napretka u implementaciji <i>Strateškog okvira održivog turizma</i> u Crnoj Gori, od Marthe Honey	5
a. Procjena zimskog turizma: Ski centri i ostale mogućnosti	5
b. Procjena ljetnjeg turizma: Ljudski i fizički kapaciteti, zasnovano na prirodi i poljoprivredi, izgradnja regija	8
c. Procjena implementacije <i>Strateškog okvira</i>	10
c. O TIES-u, o autoru	17
2. Održivost razvoja ski centra u regionu Žabljak-Durmitor, od Arthura DeJonga	18
a. Fizička realnost	21
b. Realno stanje okoline	24
c. Društvena realnost	25
d. Ekonomska realnost	25
Dodatak "Najbolje prakse"	28

Svrha i ciljevi

U septembru-oktobru 2005. Medunarodno Društvo za Eko- turizam (TIES) je preuzelo obavezu da pruži konsultativne usluge za Fond Brace Rokefeler i UNDP, u smislu daljnje procjene potencijala za održivi turizam u Crnoj Gori, a posebno u njenom centralnom i sjevernom regionu. Svrha ovog projekta je trostruka:

1. Da se procjeni, kroz razmatranje relevantnih izvještaja i posjeta lokacijama, napredak Crne Gore u implementaciji *Strateškog okvira za razvoj održivog turizma u sjevernoj i centralnoj Crnoj Gori*, koji je zvanično usvojen od strane Vlade u septembru 2004. Ova procjena, koju je uradila izvršni direktor TIES-a Martha Honey, je predstavljen u odjeljku 2.
2. Da analizira, uključujući posjete lokacijama, održivost razvoja ski centra u regionu Žabljaka-Durmitora, kao što je predloženo u izvještaju, *Program za razvoj planinskog turizma u Crnoj Gori* koji je uradio Medunarodni Institut za Turizam iz Ljubljane (IIT), Slovenije. Izradu ovog izvještaj je narucilo Ministarstvo Turizma, i ono ga i promovise kao model za razvoj turizma u sjevernom regionu Crne Gore. Arthur DeJong, menadžer za razvoj i prirodne resurse koji radi za destinaciju "Whistler Blackcomb Mountain Resort" u Britanskoj Kolumbiji- Kanadi, je napravio procjenu i napisao izvještaj koji je inkorporiran u ovaj izvještaj i nalazi se u odjeljku 3.
3. Da se pruže informacije o trenutnim "najboljim praksama" u razvoju ski centara u Sjevernoj Americi i, gdje ima raspoloživih informacija, u Evropi. Od Auden Schendlera, direktor pitanja za okolinu iz firme "Udruženja za održivost iz Aspenu", koja je povezana sa kompanijom "Aspen ski centar", je naruceno da uradi ovo istraživanje i pripremi dokument koji se nalazi u odjeljku 4. Ford C. Frick, direktor jedne američke firme koja se bavi ispitivanjem tržišta i poslovnim konsaltingom, pružio je niz informacija koje se nalaze u svim odjeljcima ovog dokumenta, a bio je i glavni pisac za dio C u Dodatku G u okviru odjeljka 4. Abigail Rome, konsultant na polju eko-turizma u TIES-u, je istražio trendove održivog turizma u ski centrima Evrope i doprinio onom dijelu koji je u konacnoj verziji inkorporiran u odjeljak 4.

Još od 2004., Fond Brace Rokefeler i UNDP su, u nekoliko navrata, tražili od TIES-a da pruži ekspertsku pomoc i pomogne crnogorsku strategiju održivog turizma. U aprilu 2004. ja sam upriličila prezentaciju o održivom turizmu za premijera, ministra turizma, i ostale zvaničnike iz vlade i privatnog sektora u Crnoj Gori u Pokantiko Konferenc Centru Fonda Brace Rokefeler na periferiji Njujorka. Razgovor se posebno fokusirao na iskustva Kostarike, države koja je korišćena kao model za studiju *Strateškog Okvira*, i koju je delegacija naredne nedjelje i posjetila. U decembru, pored Olivera Beneta i ja sam bila pozvana da dam prezentaciju prilikom lansiranja inicijative "Oslobadanje snage preduzetništva" i publikovanja *Strateškog Okvira za Razvoj Održivog Turizma* kojeg je vlada zvanično usvojila prošlog septembra. Tokom te posjete susrela sam se sa raznim vladinim zvaničnicima i predstavnicima nevladinog sektora, posjetila Skadarsko jezero. Sledećeg maja, zajedno sa ostalim medunarodnim

ekspertima, dostavila sam napismeno, analizu *Programa za Razvoj Planinskog Turizma u Crnoj Gori* koji je uradio Medunarodni Institut za Turizam iz Ljubljane.

Ovo poslednje pružanje konsultantskih usluga je pocelo u septembru 2005. tako što je TIES obavio razgovore sa raznim ekspertima na polju održivog razvoja i upravljanja ski centrima, kako u SAD tako i Kanadi. Na osnovu obimnih razgovora sa Arthur DeJongom i Auden Schendlerom, dogovoreno je da ce Schendler oformiti jedan mali tim koji ce napisati izvještaj o trenutnim najboljim praksama u razvoju ski centara a DeJong bi pratio Martu Honi prilikom posjete regionu Žabljaka-Durmitora u periodu 10-15 oktobar 2005. Nakon što je DeJong otišao, Honijeva je posjetila Cetinje, Kotor, Perast, Budvu, Ulcinj, i Nacionalni park Skadarsko jezero, kao i Podgoricu. Tokom ove posjete, Honijeva i DeJong su obavili razgovore sa mnogobrojnim predstavnicima, vlade, turisticke industrije, i nevladinog sektora. Kompletna lista osoba sa kojima je obavljen razgovor se nalazi u odjeljku 2.

Program Razvoja Planinskog Turizma u Crnoj Gori, koji naglasak stavlja na zimskom turizmu kroz velike kapitalne investicije u postojece i nove ski centre, oznacava skretanje sa ciljeva i strategija koje su formulisane u *Strateškom Okviru* a koje imaju za cilj jacanje široke lepeze aktivnosti održivog turizma, uglavnom u ljetnjoj sezoni. Ova zadnjepomenuta strategija koristi lokalne resurse i zahtijeva skromne investicije. Ipak, kako je ministarstvo turizma predložilo da se krene dalje u pravcu razvoja ski centra, neophodno je kao prvo razmotriti taj predlog kako u odnosu na najnovije tehnike dizajniranja održivih destinacija, tako i u odnosu na realnost sjeverne i centralne Crne Gore. Pored posjeta lokacijama, Honijeva i DeJong su razgovarali sa kljucnim turistickim subjektima na podrucju Žabljaka-Durmitora kako bi culi njihove poglede na to što bi mogle biti najbolje strategije za povecanje održivog turizma u ovom regionu.

Posjete lokacijama, razgovori i razmatranje razlicitih izvještaja o turizmu, pružili su bolje razumijevanje i procjenu potencijala za:

- Ljetnji turizam u sjevernoj Crnoj Gori kao i za niz poljoprivrednih i drugih, na prirodi zasnovanih aktivnosti;
- Široku lepezu za manje investicije ?? ili ?? manje koštanje zimskih aktivnosti;
- Mogucnostima povezivanja obalskog i planinskog turizma;
- Održivim turizmom u i oko Cetinja, duž djelova obale i Skadarskog jezera; i
- Raznim projektima održivog turizma koje trenutno sprovode lokalne nevladine organizacije i medunarodne razvojne agencije.

Procjena napretka u implementaciji *Strateškog Okvira Održivog Turizma*

Dr. Martha Honey

Ovaj izvještaj se zasniva na nedavnim posjetama lokacijama i razgovorima, kao i razmatranju velikog niza izvještaja o turizmu i korespondencije sa ekspertima. Njegova namjena je, kao prvo da pomogne procjenu potencijala kako za zimski tako i ljetnji turizam, kao drugo da prezentira preporuke vezane za ekspanziju skijaškog turizma, što je zapisano u *Programu Razvoja* Instituta iz Ljubljane, i kao treće da razmotri gdje se Crna Gora nalazi u smislu implementacije *Strateškog Okvira za Razvoj Održivog Turizma u Sjevernom i Centralnom dijelu Crne Gore*. Postoji potreba, ne samo da se pokuša spriječiti realizacija loših projekata, već i da se pruži konkretna podrška u izgradnji kapaciteta Crne Gore kako bi bila u stanju da odgovori na snažnu evropsku i sjeverno-americku tražnju za održivim turizmom. Ovaj dokument pruža kratak prikaz onoga, što su izgleda najizglednije i najurgentnije potrebe i pitanja koja se odnose na ekspanziju i nadogradnju održivog turizma, posebno u regionu Žabljaka-Durmitora.

1. *Procjena zimskog turizma: Ski centri i ostale mogućnosti*

Kako sledeća dva odjeljka, po ekspertima za održiv razvoj ski centara, pružaju solidan osvrt realnog stanja i izazova sa kojima se suočava skijaški turizam u Crnoj Gori, ja ću ovdje samo sumirati ključna pitanja koja su pokrenuli ljudi sa kojima smo razgovarali, a zatim ću izložiti moje glavne zaključke.

Svi sa kojima smo razgovarali su izrazili jaku zabrinutost u vezi sa preporukama za ekspanziju ski centara a kako je zapisano u izvještaju *Programa za Razvoj*. Svi koje smo sreli na Žabljaku, od zvaničnika parka do tur operatora, vlasnika hotela, i profesionalnih vodica, su nam rekli da ih niko nije konsultovao u toku pripreme tog izvještaja, da im nije jasno kako se uopšte došlo do pomenutih preporuka, i da sumnjaju da su kreatori izvještaja tokom njegove pripreme pažljivo obišli sve lokacije. Što je najvažnije, Zoran Vojinovic, predsjednik Planinarskog Skijaškog Centra Durmitor nam je rekao da se preporuke za novim ski liftovima uglavnom zasnivaju na izvještaju vladinog funkcionera, koji je napisan u ranim 1980-im i da u skorije vrijeme nije radena procjena tog izvještaja. Ferdinand Weland, njemacki savjetnik ministarstva turizma je to potvrdio, rekavši da su preporuke za novim ski liftovima uglavnom zasnovane na studiji iz 1982. godine. (to je bilo upravo u vrijeme kada su izgrađene dva jedina ski lifta u tom kraju– Savin Kuk, koji je u posjedu Nacionalnog Parka Durmitor i Štuoc, koji je vlasništvo HM Durmitor. Danas ski lift Savin Kuk radi, ali druga na Štuocu koji je sada privatno vlasništvo ne radi.)

Ovo može biti objašnjenje zašto izvještaj *ništa ne govori* o četiri ključna pitanja:

- 1.) **Kakvi bi bili uticaji na okolinu od povećanog skijaškog turizma i koje mjere bi bile preduzete kako bi se osiguralo da će se ski liftovi i hotelski kapaciteti izgraditi uz korišćenje najboljih tehnika i praksi koje postoje na polju izgradnje i**

funkcionisanja održivih ski centara? Kako je Crna Gora odredila svoj sjeverni i centralni region za razvoj održivog turizma, cini se imperativnim da se najmodernije tehnike i prakse održivog razvoja koriste pri izgradnji i poboljšavanju njenih ski liftova i turističkih centara. Ipak, ne samo da to nije urađeno već nije urađena nikakva procjena uticaja na okolinu prije nego što su date preporuke za krupnim kapitalnim investicijama u ski liftove na području Žabljaka- Durmitora.

- 2.) **Da li bi izgradnja novih ski liftova u okviru Nacionalnog Parka Durmitor ugrozila status parka kao dijela svjetske baštine?** Po predlogu, novi ski liftovi bi bili izgrađeni na samom početku parka, što bi zahtijevalo sječu velikog broja stabala što bi dramatično promijenilo netaknuti karakter parka. Mnogi sa kojima smo razgovarali su izrazili zabrinutost da bi to značilo da će Durmitor izgubiti status dijela svjetske baštine.
- 3.) **Kako će globalno zagrijavanje uticati na razvoj (uključujući i finansiranje) skijaškog turizma u sjevernoj Crnoj Gori?** Danas su svi ski centri primorani da prave procjene potencijalnog uticaja globalnog zagrijavanja. Švajcarske banke, na primjer, ne daju kredite ski centrima koji rade na nadmorskoj visini manjoj od 1400 metara. Područje Žabljaka –Durmitora se smatra srednjom visinom (između 1400 i 1800 metara), i na njega klimatske promjene mogu negativno uticati. Ipak, zvaničnici ministarstva turizma su potvrdili da nisu proučili kako bi klimatske promjene mogle uticati na skijaški turizam.
- 4.) **Kakve su realne potrebe za proizvodnjom vještackog snijega za nove ski liftove, koliko bi ta oprema koštala i da li ima dovoljno svježih vode od koje bi se snijeg pravio?** Izvještaj Instituta iz Ljubljane ne pominje niti potrebu niti troškove pravljenja snijega, troškovi ovoga nisu obrađeni u procjenama izvještaja, niti u njemu ima procjene raspoložive vode. Ipak, po DeJongu i Schendleru, danas se nikakav razvoj novih skijaških destinacija ne radi a da se prvo ne osigura da ima dovoljno vode za pravljenje snijega. DeJong opisuje vodu kao “odlučujući faktor: morate imati dovoljno vode jer sve destinacije moraju praviti snijeg.” Veliki broj ljudi sa kojima smo razgovarali su izrazili zabrinutost da na Žabljaku-Durmitoru već postoji nestašica vode, primijecujući da je problem narastao izgradnjom velikog broja privatnih kuća. Oni kažu da voda dolazi sa jezera i da ove kuće već danas, tokom ljetnjih mjeseci u špicu sezone, ostaju bez vode.

Kako to Arthur DeJong detaljno opisuje u svom izvještaju, ova četiri pitanja treba detaljno razmotriti kao dio Master Plana prije nego što ministarstvo turizma nastavi sa razvojem ski centara.

Štaviše, pored ovih glavnih pitanja, ljudi sa kojima smo razgovarali su pokrenuli niz drugih problema i upozorenja. Svi zimski turizam vide kao nadopunu ljetnjem turizmu i svi se protive velikim investicijama u nove ski liftove, sve dok se vlada ne pozabavi drugim urgentnim pitanjima uključujući i puteve zimi, nedostatak smještajnih kapaciteta i potrebom da se uveće lepeza zimskih i ljetnjih aktivnosti koje zahtijevaju manje investicije ali postižu bolju cijenu (agro-turizam, posmatranje ptica, ribolov, posmatranje divljaci, pješacenje po snijegu, kros-kantri skijanje itd.) kao i da promoviše konferencijski i zdravstveni turizam.

Ljudi sa kojima smo razgovarali kažu da postojeći ski lift, Savin Kuk u Nacionalnom Parku Durmitor treba da nastavi sa radom. Ski lift se ne vidi sa samog ulaza u park i ne odskace mnogo od netaknute divlje prirode parka. Jedan od planinarskih vodica, je na primjer rekao da trenutni kapaciteti i staze treba popraviti i uvecati njihovu bezbjednost. On je rekao da postojeći ski liftovi mogu da usluže 2-3000 osoba dnevno, što je "perfektna mjera" za trenutnu turističku potražnju, kao i za očekivani rast u bliskoj budućnosti.

Tomo Pajovic, direktor Nacionalnog Parka Durmitor je dodao da se on ne protivi radu već postojećeg ski lifta u okviru parka jer je on tu već 20 godina, ali da trenutno park nema nikakvu finansijsku korist od njegovog rada. On bi želio da uspostavi sistem koncesije tako da bi Ski centar morao da poštuje određena pravila i placa takse parku za korišćenje zemljišta. Mi prihvatamo ovu ideju, i pozivamo vladu i park da razviju kriterijume za održivi turizam, koji se zasnivaju na međunarodno priznatim najboljim praksama (kao što je predstavljeno u odjeljku 4), i da počnu da implementiraju te prakse dok se postojeći ski lift u parku nadograđuje i proširuje. Park bi, kao preduslov za dobijanje koncesije za rad ski lifta u okviru parka, trebao da postavi određene standarde održivosti koje vlasnik ski lifta (trenutno je to vlada) treba da ispuni. Ova vrsta "zelene" sertifikacije će pomoći da se Crna Gora pozicionira kao destinacija održivog turizma.

Postoje određene sumnje u to koliko je pametno repariranje i ponovno otvaranje ski lifta Štuoce, koji je sada privatno vlasništvo, i povezan sa Hotelom Jezera. Premda menadžer hotela kaže da oni planiraju da otvore ski lift, ljudi sa kojima smo razgovarali, kao i naša posjeta toj lokaciji, otkrili su mnoge izazove i probleme: privatno vlasništvo (kuće i farme) u okviru samog ski lifta i staza i oko njega, to što je okrenut ka jugu znači da se snijeg brže topi na ovim padinama, kao i loše stanje samog ski lifta i padina. Štaviše, zbog njegove udaljenosti od ski lifta Savin Kuk, koji trenutno radi, u slučaju ponovnog otvaranja Žabljak bi morao da ima transport, smještaj, kao i usluge obezbjeđenja za oba područja - nešto što bi zahtijevalo još više infrastrukture i što bi uvelo troškove. Ekspert za skijanje Arthur DeJong je predložio moguću alternativu: da HM Durmitor umjesto ski lifta izgradi sniježne cijevne-tobogan-staze koje su se u drugim destinacijama pokazale kao veoma popularne kod porodica i koštale bi mnogo manje od prepravke i nadogradnje ski lifta.

Iako oni sa kojima smo razgovarali vide skijanje kao dio turističkog paketa-ponude ovog regiona, svi izražavaju veliku zabrinutost povodom predloga da se izgrade novi ski liftovi u samom parku. Planinarski vodica detaljno je predložio mjesta na kojima bi pet novih ski liftova presjecalo nacionalni park. Po onome što je predloženo, ski liftovi bi bili jasno vidljivi iz centralne kancelarije parka, presjecali bi velike pojaseve drveća, i prolazili bi preko nevjerovatno strmih terena, za neke od kojih su i on i Arthur De Jong zaključili da su nepodesni za skijanje. Direktor Pajovic je kategoricno rekao da ne bi smjelo biti novih ski liftova u okviru parka. "Da bi se izgradili ski liftovi treba posjeci drveće a to bi imalo negativne posljedice po floru i faunu i potpuno bi izmijenilo strukturu parka", kaže on. Direktor je objasnio da je zaustavio bilo kakvu sjecu drveća u parku - nešto što je ranije bilo radeno kako bi park ostvario prihode.

Ljudi sa kojima smo razgovarali su naglasili da prije bilo kakvih novih investicija u ski liftove vlada treba da se pozabavi uklanjanjem snijega sa puteva. Trenutno nema

nikakvog međunarodnog aerodroma u tom području, a s obzirom na vjetrove, teško je vjerovati da je moguće izgraditi aerodrom koji bi mogao funkcionisati u zimskim uslovima. Dakle, dobra putna veza do međunarodnog aerodroma u Podgorici je od vitalne važnosti. Iako se putna veza sa ovim krajem poboljšala, skoro svi sa kojima smo pričali su se žalili na neuspjeh vlade da na vrijeme i brzo ukloni snijeg sa puteva. Rekli su nam da je cio region bio odsjecen i nedostupan cijela dva mjeseca prošle zime. Ovo teško pogoduje zimski turizam i nekoliko hotelijera i tur operatora nam je reklo da ne mogu sebi priuštiti još jednu ovako katastrofalnu sezonu. Na primjer, vlasnik malog hotela, novog i veoma atraktivnog (22 sobe) u centru Žabljaka, je rekao, "Vlada treba da se pobrine da se ociste putevi svaki dan tokom zime ali i da staze budu ciste kako bi oba ski lifta mogla da funkcionišu." "Prošle zime smo bili odsjeceni dva mjeseca. Još jedna takva zima i svi ćemo biti uništeni" dodaje on.

Oni sa kojima smo razgovarali su naveli niz drugih zimskih sportova koji bi mogli biti promovisani po znatno nižoj cijeni od gradnje ski liftova. To su kros-kantri skijanje, pješacenje po snijegu, vožnja vozilima za snijeg (van parka), postavljanje tobogana, vuca sanki, i postavljanje cijevi za sankanje. Štaviše, oni su prihvatili ideju razvoja aktivnosti unutar hotela koje bi bile na raspolaganju turistima i ljeti i zimi. To uključuje konferencijske sale, zdravstvene banje i centre za njegu tijela, saune, jogu i kuhinje koje spremaju lokalnu, organski proizvedenu hranu, kao i organizovanje specijalnih casova i radionica za lokalnu kuhinju, lijekovi od ljekovitih biljaka, kao i lokalni folklor i kulturna tradicija.

Što se tice situacije u kojoj se nalazi ministarstvo turizma, po pitanju razvoja skijaškog turizma, savjetnik Wieland je izjavio da još nisu pronašli investitore za predloženih pet ski liftova koji bi se gradili unutar Nacionalnog Parka Durmitor, i da je realno očekivati da novi ski liftovi neće biti izgrađeni u sledećih deset godina. Ovo je ohrabrujuće i to bi trebalo da pruži dovoljno vremena, kako se i navodi u DeJongovom izvještaju, da se uradi temeljna procjena kapaciteta ovog područja za razvoj skijanja.

2. Procjena ljetnjeg turizma: Ljudski i fizički kapaciteti, zasnovan na prirodi i poljoprivedi, izgradnja turističkih regija

Ljetnji turizam na Žabljaku- kao uostalom i turizam tokom cijele godine- ima dvije glavne prednosti. Jedna je da je Nacionalni Park Durmitor dio svjetske baštine. To bi trebalo da bude centralna tacka za razvoj bilo kakvog turizma kao i za marketinšku strategiju. Dokument kojim se Nacionalnom Parku dodjeljuje status dijela svjetske baštine treba vidno postaviti na samom ulazu u park (trenutno to nije slučaj), u svoj vrsti literature i brošura, kao i na web sajtovima Nacionalnog Parka, lokalnih NVO i komercijalnim sajtovima. Ovo bi trebalo da bude reklamirano, pored rijeke Tare, kao glavna atrakcija ovog kraja. Ovaj kraj treba da gradi svoju međunarodnu reputaciju oko ovog bogatog i jedinstvenog parka kao i na nesvakidašnjoj prirodnoj ljepoti i agroturizmu.

Ruku pod ruku sa marketinškim aktivnostima parka treba da ide jaka odlucnost da se park fizički zaštiti od destruktivnih vrsta turizma i drugih ekonomskih aktivnosti. Direktor Parka je inace izjavio da on to pokušava da uradi, ali se njegova nastojanja krše

ilegalnom sjecom (nešto što smo licno vidjeli kada smo naišli na grupu drvosjeca) kao i predloženim novim ski liftovima u okviru parka.

Druga ključna prednost je turistička tradicija i lokalno stručno znanje koje postoji u području Žabljaka-Durmitora. Turizma je već dugo dominantna ekonomska aktivnost. Skoro svi sa kojima smo razgovarali su u turizmu već nekoliko decenija, i oni se sa ponosom sjecaju perida prije 1990. kada je turizam na Žabljaku cvetao i kada su imali posjetioce iz mnogih država, uključujući Englesku, Japan, Belgiju, Njemacku i Dansku. Oni su rekli da je Žabljak bio turistički centar za ovo područje i da su u prosjeku ljetnji turisti ostajali po 7 dana na planini i 7 dana na moru.

Ljudi sa kojima smo razgovarali na Žabljaku se takode sjecaju sa velikom tugom, ratnih godina koje su počele 1990-ih, i dosta oprezno se nadaju da je, sa dolaskom mira i porastom turizma, pokrenut trend u pravom smjeru. (Očigledno je da postoji određena nesigurnost po pitanju predstojećeg referenduma u Crnoj Gori i koje će političke i ekonomske implikacije on imati. Takode vlada zabrinutost zbog daljnje nestabilnosti na susjednom Kosovu.)

Bili smo impresionirani kako nivoom znanja ovih starijih turističkih profesionalaca tako i njihovom dovitljivošću i kreativnošću u teškim vremenima. Vlasnik lokalne turističke agencije nam je ispricala kako je sredinom 1990-ih uspjela da ubijedi ljude da počnu sa iznajmljivanjem soba u svojim kućama, lokalnim i slovenackim turistima koji su posjećivali ovaj kraj. To je uradila jer jednostavno nije bilo dovoljno hotelskih soba a to je bio i način da njeni sugrađani zarade prijeko potreban novac. Ova praksa je danas izrasla u rastuću ali prilično haotičnu mrežu lokalnih kuća i soba koje se iznajmljuju putem web-sajtova i licnih preporuka. Marketing bi mogao biti poboljšán (više o tome u nastavku) kroz dobro organizovane i atraktivne web-sajtove.

Trenutno ima nekih od 800 do 1500 raspoloživih kreveta po kućama u žabljackom kraju, što nadmašuje broj raspoloživih hotelskih kreveta. Broj kuća za odmor i nocenje sa doručkom brzo raste a puno takvih objekata je trenutno u izgradnji. Obično se u ovim objektima ne nude obroci. Ipak, čini se da ima velikog potencijala za razvoj lokalne kuhinje, bilo u odvojenim restoranima bilo kao dio turističkih objekata, iznajmljenih kuća, a takode postoji potencijal za organizovaniji agroturizam. Kako je lokalna kuhinja i interesantna i praktično (ali ne namjerno) organska, region Žabljaka bi se mogao aktivnije reklamirati kao dio pokreta "spore hrane" i da barem neke kuće koje iznajmljuju sobe nude jela lokalne kuhinje.

Zajedno sa jednim članom NVO MOST, posjetili smo tradicionalnu planinsku kuću gdje nam je jedna žena poslužila divno jelo, koje je spremljeno od sastojaka iz lokalne bašte i lokalne farme. Potrebno je ohrabrivati ovakve stvari, a vlada, poslovna udruženja i NVO-i da saraduju u uspostavljanju standarda kako bi se obezbjedilo dobro raspoređivanje na zone, kvalitet usluge i održiva izgradnja i poslovanje. Premda se sistem zvjezdica naširoko koristi pri određivanju kvaliteta, potrebno je razviti program sertifikacije kako bi se izmjerili socijalni, ekonomski kao i uticaji po okolinu kao što je i prvobitno bilo preporučeno *Strateškim Okvirom*.

Veći dio od 750 hotelskih kreveta u regionu su dosta stari, to su stari državni hoteli koji se polako prodaju i (nadamo se) renoviraju. Ipak, brzina privatizacije ovih hotela je

mного sporija nego što je to slučaj u priobalju. Umjesto toga, najdinamičniji rast bilježi izgradnja kuća za odmor i malih hotela kao što je MB Hotel. Po podacima ministarstva turizma, postoji nekih 75 malih hotela (7-20 soba) u državi. Vidjeli smo nekoliko veoma atraktivnih hotela duž obale (Dvori Bašica u Ulcinju na primjer), kao i bivše ambasade i vladine zgrade na Cetinju koje bi mogle biti veoma lijepi mali hoteli. Slažemo se sa procjenom niza ljudi sa kojima smo razgovarali, da budućnost održivog turizma leži u malim, takozvanim butik hotelima, u kućama za odmor i u agro i ruralnom turizmu.

Što se tiče turista, oni sa kojima smo razgovarali tvrde da ljetnji turizam nudi bolje mogućnosti nego zimski turizam. "Premad mi nećemo zatvarati hotel zimi, cijeli ovaj kraj treba da se fokusira na ljetnji turizam", kaže vlasnik malog hotela sa Žabljaka. I oni i ostali sa kojima smo razgovarali su nam dali niz razloga za to: ljetnja sezona je duža i suncanija nego zimska; lakše je jeftinije i bezbjednije stići putem na Žabljak-Durmitor tokom ljeta, a većina turista ionako više dolazi ljeti, i tu ima i dosta stranaca (iz Izraela, Novog Zelanda, SAD, Francuske, Njemacke, Engleske, Rusije). Nasuprot tome, zimski turizam je uglavnom lokalne prirode i pola turista predstavljaju porodice.

Danas, regiona Žabljaka-Durmitora *izgleda* kao region koji samo što nije krenuo u ekspanziju: nove kuće za odmor i iznajmljivanje se grade duž planinskih padina, međunarodni turisti već dolaze iz mnoštva zemalja (Izrael, Irska, Velika Britanija, Italija, Njemacka, Rusija), festival održivog turizma koji je podržao UNDP je bio nevjerojatno popularan, vladina kampanja na promociji crnogorske kuhinje u hotelima je veoma uspješna, i za samo jednu sezonu, splavarenje Tarom, i u nešto manjoj mjeri ribolov su rapidno napredovali. Prema nacrtu studije ("Ekonomska evaluacija Tare", iz septembra 2005.) koju je uradio za Mediteranski program WWF-a, turističke aktivnosti na rijeci Tari su dosada donijele oko €800,000 u 2005., što je bila "najbolja godina u posljednjih 20 godina." Štaviše, studija ispravno zaključuje da "postoji još jedna komponenta koja vrši indirektan ekonomski uticaj a koju nije lako prikazati. To je pozitivan utisak koji turisti ponesu sa sobom, što predstavlja garanciju da će se ti ljudi vratiti Tari i u buduću i da će svoja iskustva podijeliti sa prijateljima tako da to predstavlja najbolju reklamu za turizam na Tari kao i za splavarske i ribolovne aktivnosti."

Mi vjerujemo da primjer splavarenja, koji je dobio podršku UNDP-a, lokalnih NVO i privatnog sektora, daje nadu u smislu primjera kako i ostali sektori planinskog turizma mogu biti razvijeni. Mi vjerujemo da se treba posebno fokusirati na niz drugih aktivnosti u okviru Nacionalnog Parka Durmitor (pješačenje, ribolov, posmatranje ptica, gledanje životinja), na agro-turizam (kombinacija boravka po kućama i farmama sa konzumiranjem lokalne kuhinje), kao i na zdravstvene i aktivnosti za njegu tijela, koje se mogu odvijati i ljeti i zimi. Premda nismo iskusili kulturnu ponudu iz prve ruke, mnogi sa kojima smo pričali govorili su o potencijalima kombinacije prirode i agro-turizma sa posjetama manastirima i istorijskim gradovima u tom kraju– što su aktivnosti koje izgleda imaju dosta potencijala.

3. Procjena implementacije Strateškog okvira

Za razliku od *Programa za Razvoj, Strateški okvir* i dalje nudi takozvanu mapu puta za održivi razvoj u centralnom i sjevernom dijelu Crne Gore, i stoga je važno napraviti procjenu napretka u njegovoj implementaciji. *Strateški okvir* navodi sledeće "akcione

planove” koje je potrebno sprovesti kako bi se razvio održivi turizam u Crnoj Gori:

- **Strateški okvir** navodi da takozvana crnogorska “grupa” za održivi turizam (to jest biznisi koji se trenutno bave ili su potencijalno zainteresovani za bavljenjem održivim turizmom) mora razviti kolektivni set zajedničkih ciljeva u smislu odmaka od sadašnjeg tržišta koje je zasnovano na nisko-platežnim i turistima iz regiona ka visoko-platežnim evropskim i sjeverno americkim tržištima.

Po mom videnju, ovaj proces je već otpočeo ali ostaje puno toga da se uradi. Postoje startne osnove za formiranje nekih turističkih udruženja, što je potpomognuto projektima USAID-a (Booz Allen Hamilton duž obale i CHF na sjeveru). Štaviše, vlasnici privatnih hotela na Žabljaku imaju novo udruženje (4 člana). Postoji Udruženje Hotela i Restorana i Udruženje malih hotela (34 člana), kao i regionalna organizacija Savez Balkanskih Hotelskih Udruženja. Sva ova udruženja su izgleda fokusirana na zajednicke marketinške inicijative. Premda je to važno, to se ipak razlikuje od razvijanja kolektivnog osjećaja za zajednicke ciljeve bazirane oko održivog turizma.

TIES, kao krovna organizacija od nekih 30 – 40 nacionalnih i regionalnih eko-turističkih udruženja širom svijeta, je aktivno uključena u nastojanja da se stvore i ojačaju udruženja koja bi promovisala principe i prakse održivog turizma. Čini se da bi Crna Gora imala koristi od stvaranja jedne takve organizacije, ili barem kada je u pitanju artikulacija i inkorporiranje seta osnovnih principa o okolini, socio-kulturnoj i ekonomskoj održivosti kod postojećih udruženja. Dvije organizacije koje najviše obecavaju su izgleda novo udruženje hotela sa Žabljaka i Udruženje malih hotela, koje bi mogle imati koristi od pružene pomoći da bolje razumiju pojam održivog korišćenja prirodnih resursa, da shvate koji su im kapaciteti i znanja potrebni da bi to implementirali, i na kraju kako da ugrade pojam održivosti u poslovne strategije.

Štaviše, NVO kao što je MOST mogu biti od koristi i mogu pomoći pri organizaciji, profesionalizaciji i uspostavljanju seta kriterijuma održivosti za sve veći broj privatnih kuća i malih farmi koje se uključuju u turističku industriju.

- **Strateški okvir** predviđa razvoj sertifikacija održivog turizma, posebno za hotele, kao način da se uspostave standardi u okviru turističke industrije i da se Crna Gora izdvoji od konkurencije.

Crna Gora koristi sistem zvjezdica kako bi rangirala smještajne kapaciteta po kvalitetu, usluzi i cijeni. Ipak, do dan danas, jedina konkretna akcija koja je usvojila programe sertifikacije održivog turizma, koji su osmišljeni da mjere socijalni, ekonomski i uticaj na okolinu, je sertifikacija nekoliko plaža pod veoma uvaženim programom “Plave zastavice”, koji između ostalog, mjeri kvalitet vode i bezbjednosne aspekte. Štaviše, zvaničnici ministarstva turizma su izjavili da žele da sertifikuju i marine, što je takode dio programa “Plave zastavice”. To je razuman prvi korak jer je “Plava zastavica” dobro poznat program a čistota i bezbjednost plaža su vitalni za turizam. Ipak, ovi planovi vlade u domenu sertifikacije se odnose samo na priobalje, ostavljajući sjeverni i centralni region netaknutim, kao i Nacionalni Park Skadarsko jezero i potencijalno važne turističke gradove kao što su Cetinje i Podgorica.

Veliki broj zainteresovanih subjekata u Crnoj Gori, od zvaničnika vlade i nacionalnih

parkova, do predstavnika turističke industrije i NVO, vide turističku sertifikaciju kao nešto korisno i neophodno. Mnogi takode upozoravaju da je veoma bitno da sertifikacija uzme u obzir realnost malih i ekonomski često nejakih biznisa, od kojih mnogi tek sada ulaze u turizam.

Dok Crna Gora razmišlja o svojim budućim koracima po pitanju sertifikacije, važno je znati da sertifikacija nije samo oruđe koje obezbjeđuje održive prakse i nagrađuje uzorne firme, već takode pruža i "set najboljih praksi" koje mogu biti korisne u smislu poboljšanja performansi manjih i firmi koje tek ulaze u posao a koje nisu zatražile formalnu sertifikaciju. Ima puno eksperata i programa koji mogu biti korisni. U Latinskoj Americi, na primjer, TIES je dio velikog projekta u pet država koji ima cilj da razvije nacionalne programe sertifikacije za sektor smještaja i za ostale sektore takode, a ti programi se koriste i da bi se poboljšao kvalitet okoline i socijalna održivost malih turističkih biznisa. I Sertifikat Održivog Turizma Kostarike (CST) i noviji Međunarodni Eko-turistički Standard (IES), koji je razvio "Green Globe and Ecotourism Australia" su podesni modeli za male biznise, što je upravo slučaj u Crnoj Gori.

"Zelena" turistička sertifikacija je najnaprednija u Evropi. Ima nekoliko desetina sertifikacionih programa održivog turizma u Evropi za smještajne kapacitete, kampovanje, objekte koji nude samo nocenje sa doruckom i agro-turizmu, uključujući "Najbolje od Prirode" iz Švedske i "Šemu Zelenog Biznisa" iz Škotske. Štaviše, "PanParks" sertifikacioni program za nacionalne parkove i okolne zajednice se može pokazati korisnim za Crnu Goru. Zbog geografske pozicije Crne Gore i njenog ciljnog tržišta, od vitalne je važnosti da ona integriše sertifikaciju u strategiju održivog turizma.

- **Strateški okvir takode predlaže nekoliko koraka u smislu ostvarivanja ciljeva "oslobađanja preduzetništva" i "da biznis radi i za siromašne". To uključuje reformu zakona i pravnog okvira i uklanjanje razvojnih barijera, saradnju između javnog i privatnih sektora, i implementaciju pilot modela biznisa/takozvanih "svetionika".**

Kako bi se krenulo u ostvarivanju ovih preporuka UNDP je preduzeo niz koraka u okviru programa "oslobađanje preduzetništva". To uključuje, između ostalih inicijativu i obuku za 6 vodica u Žabljaku, organizaciju veoma uspješnog Festivala održivog turizma ("Durmitor – samo za tebe") na Žabljaku prošlog ljeta, postavljanje novih tabli u Nacionalnom Parku Durmitor i pružanje pomoći pri razvoju regulative za splavarenje na Tari. Ljudi sa kojima smo razgovarali kažu da su ovo bili veoma korisni i pozitivni programi, i da bi više takvih konkretnih programa bili dobrodošli.

U smislu saradnje između javnog i privatnog sektora, jedna od najboljih inicijativa je ona koju su pokrenuli ministarstvo turizma i hoteli širom države na promociji lokalne kuhinje koja većinom koristi organsku hranu (mada u praksi ona još nije zvanično sertifikovana). Ova kampanja je privukla hotele širom države a publikovani su atraktivni plakati i brošure u kojima se navode hoteli koji učestvuju u inicijativi. Ovo predstavlja ne samo projekat koji je vrijedan sam po sebi, već i odličnu osnovu za razvoj i promociju organskih farmi, tura po vinarijama, boravka na porodičnim farmama, turističkih festivala koji promovišu lokalnu kuhinju i proizvodnju organske hrane (uključujući ljekovito bilje, med i vina) za turizam i za izvoz.

Kao što je već receno, prodaja državnih turističkih kapaciteta, pod rukovodstvom ministarstva turizma, je bila manje uspješna u centralnom i sjevernom dijelu Crne Gore. To je određeno kao vrhunski prioritet i on se najbrže i najsistematnije sprovodi na obali, što prati nevjerovatan porast špekulacija nekretninama kako za nove hotele tako i privatne kuće za odmor. Premda je određeno državno vlasništvo na sjeveru (kao hotel Jezera, ski lift i restoran na Žabljaku) prodato, još uvijek dosta toga ostaje u državnim rukama i nije jasno koliko se sistematski traže strani investitori. S druge strane postoji porast nekontrolisane i loše planirane izgradnje privatnih kuća na Žabljaku i u području Durmitora. Možda jedna od nenamjernih konsekvenci predloga ministarstva turizma da se izgrade novi ski liftovi i kapaciteti u ovom području je povećanje prometa zemljištem, izgradnja novih kuća i špekulacije nekretninama na području Žabljaka-Durmitora. Neophodno je brzo donijeti pravni okvir koji bi regulisao prodaju zemljišta, izgradnju kuća za odmor i objekata koji nude nocenje sa doruckom.

Premda je nekoliko kvazi »butik« hotela izgrađeno ili renovirano od strane privatnih vlasnika (uključujući atraktivni MB Hotel sa 3 zvjezdice koji se nalazi u centru Žabljaka), još uvijek nema pravog hotela koji u praksi odražava održivi dizajn ili održivo funkcionisanje. Kako je to demonstrirano na drugim mjestima (Lapa Rios u Kostariki, Ranweli u Šrilanki, Maho Bay/Harmony u Sent Džonu, Tiamo na Bahamima), ovakva vrsta dokazanih projekata može pomoći Crnoj Gori da se pozicionira na međunarodnoj mapi održivog turizma. Iako je trenutno veći broj luksuznih hotela u izgradnji ili se pak renoviraju, nijedan od njih ne inkorporira održivi arhitektonski dizajn ili pak funkcionisanje. Na osnovu obavljenih razgovora i sopstvenih zapažanja, jedna vrsta projekta za primjer zahtijeva spektakularnu prirodnu okolinu (nešto što urbani MB Hotel nema) kao i primjenu poslednjih tehnika u inovativnom "zelenom" dizajnu koji inkorporira lokalne stilove i materijale, sa obnovljivim materijalima i tehnikama gradnje iz tog područja. Mislim da postoji hitna potreba i već formirano tržište za eko-kućom/kolibom koja bi uključila i fitnes kao i centar za njegu tijela (joga, ljekovita bilja, itd.), organsku kuhinju kao i casove kuvanja, i možda prostorije za održavanje međunarodnih konferencija. Ovakav objekat bi mogao poslužiti kao centar aktivnosti zasnovanih na prirodi, kao i posjetama farmama, vinarijama, manastirima i ostalim kulturnim lokacijama u tom kraju.

Jedno zapažanje je da Crna Gora izgleda nema puno tradicionalnih rukotvorina koje bi bile interesantne za strane posjetioce. Ali to se može promijeniti ili razviti kako se turizam povećava. To se dogodilo u Kostariki gdje je prije 20 godina bila nestašica kvalitetnih rukotvorina ali je porast eko-turizma doveo do prave eksplozije zanatlija koji danas proizvode niz kvalitetnih proizvoda zasnovanih na prirodi, održivom korišćenju resursa i lokalnim običajima i tradiciji. Jedna od najpoznatijih zanatlijskih kooperativa u Kostariki, ženska kooperativa u Monteverdeu, je dobila značajnu pomoć nekoliko međunarodnih eksperata koji su im pomogli da podignu kvalitet i raznolikost rukotvorina a pomogli su im i po pitanju međunarodnog marketinga. Kako se zanatstvo razvija u Crnoj Gori, važno je povezati ga sa principima i najboljim praksama "Poštene Trgovine" koja obezbjeđuje da zanatlije dobiju poštenu cijenu za svoj rad. Pokret "Poštene Trgovine" (Fair Trade movement) je danas veoma jak u Evropi, u porastu je u Sjevernoj Americi, i klijenti ga sve više traže kada kupuju zanatlijske i poljoprivredne proizvode.

Ovih nekoliko gorepomenutih tačaka predstavljaju neke od preporuka kako ici dalje u

smislu implementacije *Strateškog okvira za razvoj održivog turizma u sjevernoj i centralnoj Crnoj Gori*. Pored ovih stvari, koje se direktno odnose na preporuke iz *Strateškog okvira*, postoji niz drugih pitanja gdje bi pomoc i medunarodna ekspertiza bili veoma korisni. Dopustite mi samo da navedem nekoliko prioriteta gdje meni izgleda da bi i Fond Brace Rokefeler i UNDP mogli igrati konstruktivnu ulogu.

- **Razvoj novih podrucja za ljetnji i zimski turizam na sjeveru:** Kao što je vec receno, splavarenje je brzo napredovalo u samo jednoj sezoni u kojoj je bilo promovisano, i to može poslužiti kao indikator potencijala za razvoj drugih tipova aktivnosti u prirodi koje su u skladu sa evropskim i sjevernoamerickim zahtjevima za održivim turizmom. To uključuje posmatranje ptica na Durmitoru, životinjski “safari” (treba uraditi dodatna istraživanja da bi se vidjelo koliko je ovako nešto održivo u Nacionalnom Parku Durmitor), ribolov na Tari (vjerovatno ribolov pastrmke po principu “uhvati i pusti”), vožnja biciklima po planini (mountain biking- ovo je donekle razvijeno ali ga treba bolje organizovati, promovisati i ustanoviti bezbjednosne procedure) kao i penjanje (takode umnogome zavisi od bezbjednosnog aspekta, moderne i efikasne spasilacke službe koja trenutno ne postoji), i, kao što je vec receno, organsku kuhinju i agro-turizam, kao i fitnes i centre za njegu tijela (koje mogu imati koristi od ljepote durmitorskog kraja ali im treba još infrastrukture).
- **Razvoj turistickih regija:** Pored proširenja broja aktivnosti, postoji veliki potencijal da se agresivnije poveže turizam sa podrucja Žabljaka-Durmitora, sa priobalnim podrucjem, Skadarskim jezerom, bivšom prijestonicom Cetinjem i Podgoricom. Sve više autobuskih tura iz Dubrovnika ostaje preko noci u Crnoj Gori i to može biti stimulirano razvojem turistickih regija koje uključuju niz prirodnih i kulturnih aktivnosti.
- **Promocija tura na evropskom i sjevernoamerickom tržištu.** Dok CHF pravi neke ture u samoj Crnoj Gori i radi na web-sajtu (još nije postavljen na internet), postoji potreba da se dovedu strani tur operatori, potencijalni investitori, mediji i ostali koji mogu pomoci povecanje održivog turizma u Crnoj Gori. Ovo treba uradi kroz dobro osmišljene i organizovane ture, ali ja vjerujem da bi TIES mogao imati konstruktivnu ulogu u zajednickom radu sa Fondom Brace Rokefeler, UNDP, i CHF-om kao i ostalima da se klucne inostrane kompanije povežu sa turama i regionima održivog turizma koji se razvijaju u Crnoj Gori.
- **Pomoci nacionalnim parkovima** uključujući i veoma važnu debatu o potrebi za centrima za posjetioce (jedan impresivan centar se trenutno gradi na Skadarskom jezeru), štampanim materijalima, boljim web-sajtovima, poboljšanom ponudom održivog turizma, i vecih taksi za strane posjetioce. Ovo poslednje je od krucijalne važnosti za povecanje prihoda parkova. Prema g. Pajovicu, direktoru Nacionalnog Parka Durmitor, prošle godine su 60% posjetilaca Nacionalnog Parka Durmitor bili stranci, uglavnom iz Slovenije, Njemacke, Rusije, Izraela, Italije i Bosne, a 40% su bili stanovnici Crne Gore ili Srbije. Trenutno, i stanovnici Crne Gore i stranci placaju samo €1 za posjetu bilo kojem od cetiri nacionalna parka u Crnoj Gori a ministarstvo turizma je bilo nerado da poveca cijene. Ipak, širom svijeta, u poslednjih 15 godina, nacionalni parkovi su povećali prihode tako što su uspostavili sistem skala za ulaznice, koji potpuno ispravno naplacuju strancima više nego stanovnicima te zemlje. Iako se tur operatori i neki drugi obicno protive ovakvim poskupljenjima ulaznica (djelimicno i zbog

toga što najčešće ostvaruju zaradu nudeći strancima paket aranžmane za posjete parku, u kojima se ne vidi prava cijena ulaznice), za strane posjetice to povećanje rijetko predstavlja prepreku da ne kupe ulaznicu i posjete park. Ono što je najvažnije jeste da se ovo upari sa poboljšanim uslugama u parkovima kao i sposobnošću parka da prati i kontroliše protok posjetilaca. Trenutno, zbog "otvorene" prirode Nacionalni Park Durmitor ima poteškoca po pitanju naplate ulaska jer postoje brojni ulazi u park a sam park nema kapaciteta ili sredstava da ih sve kontroliše.

Takode se preporučuje da sistemi parkova razviju sveobuhvatnu politiku koncesija. Prema direktoru Pojovicu, Durmitor trenutno ne dobija ništa od ski lifta Savin Kuk koji se nalazi u okviru parka. Na Skadarskom jezeru, park dobija svega €400 godišnje od popularnog, privatnog "Pelikan" restorana koji se nalazi na samoj obali jezera. U oba slucaja parkovi bi mogli dobijati više prihoda a sami parkovi bi mogli da igraju konstruktivnu ulogu u postavljanju standarda za davanje koncesija. Ovo je opet slucaj gdje sertifikacija može biti od koristi. Kao što je vec receno, mi bismo preporučili da kriterijumi održivih padina, kao što je opisano u odjeljku 4, budu korišćeni da se uspostave standardi za bilo kakvu nadogradnju ili proširenje skijaškog turizma u sjevernoj i centralnoj Crnoj Gori. Posebno bi park trebao da uspostavi standarde i da izadaje samo koncesione dozvole ako se ti kriterijumi ispune. U Australiji, na primjer, Nacionalni park "Great Barrier Reef" daje dozvole za rad na 15 godina vlasnicima camaca koji su sertifikovani po Eko- sertifikacionom programu, dok ne-sertifikovani camci dobijaju dozvolu na svega 2 godine. Iako je "zelena" sertifikacija dobrovoljna, davanje dozvola na duži vremenski period se pokazalo kao dobar stimulans za firme da se sertifikuju.

Direktor Nacionalnog Parka Skadarsko jezero, Zoran Mrdak, je posebno dinamican, preduzetan, i posvecen eko-turizmu. On je uspio da natjera sve privatne camce koji operišu na podrucju jezera da se registruju, suzbio je ilegalni ribolov i špekulacije zemljištem, izgradio novi restoran, vinski podrum, centar za posjetioce i prodavnicu suvenira u centrali parka, poceo je sa razvojem programa posmatranja ptica (uz pomoc USAID-a), kao i sa promocijama školskih posjeta jezeru. Veci dio od 20 000 posjetilaca jezera dolazi na jednodnevne ture sa mora, ali mislim da bi bilo moguće organizovati ture koje bi sa mora išle na Skadarsko jezero i možda Cetinje i onda na podrucje Žabljaka- Durmitora. Preporučujemo da se uloži više napora da se izgrade turističke regije zasnovane na prirodi koje bi uključivale i Skadarsko jezero i Nacionalni park Durmitor.

- **Razvoj web-sajtova:** U sadašnjem vremenu, dobar web-sajt je od krucijalne važnosti za uspješan marketing turizma. Iako CHF radi nešto po ovom pitanju, postoji velika potreba za visoko-kvalitetnim web-sajtom na engleskom jeziku koji promoviše prirodni i održivi turizam u Crnoj Gori. NVO MOST, vodeća organizacija na podrucju Durmitora ima pocetke jednog izvanrednog sajta, ali mane su mu loš prevod i ograničen broj stranica na engleskom, kao i nejasne poruke. Kako MOST pocinje da promoviše turizam, posebno agro-turizam, važno je da se ovaj sajt poboljša. On bi trebao da sadrži informacije o posvecenosti Crne Gore održivom turizmu kao i strategiju, ali da istovremeno bude lak za korišćenje u smislu pružanja liste aktivnosti i smještajnih kapaciteta, sa cijenama i informacijama za rezervacije. Trebao bi takode da sadrži informacije o turističkim paketima koji uključuju i more i planinski region, kao i mješavinu aktivnog avanturističkog turizma, manje aktivnog turizma, zdravstvenog,

turizma za njegu tijela, i agro-turizma. Takode bi mogao da posluži kao web-sajt za promociju tur operatora i vodica sa podrucja Durmitora, od kojih nijedan nema svoj sajt.

- **Jacanje univerzitetskih programa i učenja na daljinu:** Dobro je što i na nacionalnom univerzitetu kao i na jednom privatnom univerzitetu postoji interes za predavanje na temu principa i praksi održivog turizma i eko-turizma. Preko Dr. Don Hawkinsa i Univerziteta Džordž Vašington (GWU), UNDP pocinje da pomaže Crnoj Gori da ojaca ove programe. U saradnji sa ministarstvom turizma UNDP pomaže pri implementaciji GWU konsultativnog praktikuma preko kojeg ce 16 studenata sa GWU i 6 studenata sa dva fakulteta za turizam iz Crne Gore, raditi zajedno dvije nedjelje na pitanjima upravljanja održivim destinacijama na podrucju Durmitora. TIES, zajedno sa Univerzitetom Džordž Vašington nudi seriju kurseva- učenja na daljinu, za otprilike desetak razlicitih tema iz održivog turizma, (pogledati <http://www.ecotourism.org/index2.php?training>) i daje Sertifikate Održivog Turizma za one koji završe šest kurseva. Mreža TIES-a ukljucuje mnoge univerzitete i medunarodne konsultante koji su vodili radionice održivog turizma širom svijeta. Bilo bi možda korisno popricati sa crnogorskim univerzitetima kako bi se vidjelo gdje bi spoljni eksperti mogli najviše da pomognu.

Prethodni odjeljak iznosi glavna zapažanja i zakljucke koji su zasnovani na oktobarskoj posjeti, razgovorima sa kljucnim pedstavnicima vlade, NVO-a i privatnog sektora, kao i razmatranja studija koje su o turizmu uradene u Crnoj Gori. Ovaj izvještaj je dopunjen sa sledeca dva odjeljka koji se odnose na skijaški turizam. Radujem se prilici da detaljnije prodiskutujem ovaj izvještaj, ukljucujuci i to kako ja i ostali eksperti TIES-a možemo nastaviti da pomažemo razvoj održivog turizma u sjevernoj i centralnoj Crnoj Gori.

O TIES-u

Medunarodno Društvo za Eko-turizam (TIES) je najstarija i najveća svjetska ekoturistička organizacija, sa članovima u preko 80 zemalja. TIES, sa svojim kancelarijama u Vašingtonu, Kostariki i Australiji, služi kao krovna organizacija za nekih tridesetak nacionalnih, sub-nacionalnih i regionalnih ekoturističkih udruženja širom svijeta. TIES pruža smjernice i standarde, obuku, tehničku pomoć, istraživanja i publikacije u cilju podsticanja zdravog ekoturizma i razvoja održivog turizma. TIES je posvećen promociji ekoturizma kao oruđa za očuvanje biodiverziteta i smanjenju siromaštva, kao i radu na reformi ukupne turističke industrije. TIES prepoznaje da je od vitalne važnosti suzbiti socijalne i po prirodu destruktivne prakse masovnog turizma. Turizam je jedna od najvećih svjetskih industrija, najveći poslodavac na svijetu (globalno zapošljava jednu od jedanajest osoba), i industrija koja donosi najveću zaradu u smislu strane valute u mnogim zemljama u razvoju.

O Autoru

Martha Honey je izvršni direktor TIES-a i Centra za Eko-turizam i Održivi Razvoj (zajednički projekat Instituta za Strateške Studije i Stanford Univerziteta). Ona je pisala i predavala o ekoturizmu kao oruđu za razvoj i očuvanje, kao i o sertifikaciji, uključujući *Eko-turizam i Sertifikacija: Postavljanje standarda u praksi* (2002), *Eko-turizam i Održivi Razvoj: Ko je vlasnik raja?* (1999), i *Zaštita raja: Sertifikacioni Program za Održivi Turizam i Eko-turizam* (2001, sa Abigail Rome). U 2000., organizovala je prvu međunarodnu konferenciju na temu "zelene" turističke sertifikacije u "Mohonk Mountain House" u Njujorku. Dvadeset godina je radila kao novinar, prvo u Tanzaniji a zatim u Kostariki. Ona je doktorirala na Africkoj istoriji na univerzitetu Dar es Salaam, u Tanzaniji, i saradnik je Instituta za Strateške Studije.

THE VIABILITY OF SKI AREA DEVELOPMENT IN THE ZABLJAK-DURMITOR REGION

Prezentirao Arthur DeJong
Menadžer za razvoj i prirodne resurse
za "Whistler Blackcomb Mountain Resort" u Britanskoj Kolumbiji, Kanada

Whistler Blackcomb je jedan od tri najveća ski centra u svijetu sa preko dva miliona posjetilaca godišnje, a takode je i grad domacin za Olimpijske i Para-Olimpijske igre 2010. Radio sam u ovom centru više od 25 godina i sada intenzivno putujem svijetom i pružam usluge konsaltinga o razvoju ski centara. Reference u ovom izvještaju se odnose na "Whistler Blackcomb" i ostale ski centre jer dijele puno istih izazova i

mogućnosti. U ovom izvještaju, kada govorim o skijanju, to se odnosi i na "skijanje na dasci-snowboard".

Od 5. do 10. oktobra 2005. imao sam mogućnost da posjetim područje Žabljaka-Durmitora kako bih ispitao potencijale za daljnji razvoj skijanja. Vijeme sam proveo u susretima sa lokalnim turističkim ekspertima, i upoznavanju sa postojećim i potencijalnim budućim lokacijama za izgradnju ski liftova. Moja zapažanja su prije svega bazirana na onome što sam čuo od lokalnih eksperata.

Raspoloživa dokumentacija, o planiranim skijaškim kapacitetima, je bila veoma ograničena. Jedini planovi vezani za proširenje skijaških kapaciteta se nalaze u **Programu za Razvoj Planinskog Turizma u Crnoj Gori**, koji je uradio Međunarodni Institut za Turizam iz Ljubljane. **Fundamentalna slabost tog izvještaja je predlog za ekspanzijom skijaških kapaciteta posebno u području Durmitora.** Na primjer, na strani 147 karta pokazuje procjenu skijaških kapaciteta u blizini Žabljaka-Durmitra, koji trebaju da zadovolje kapacitet od skoro 19,000 posjetilaca. Ovo bi moglo biti predstavljeno samo kao koncept. **Trenutni kapaciteti ovog kraja su manje od 10% od izraženih potencijala. Tako značajna ekspanzija zahtijeva duboku analizu koja se artikuliše u Master planu, koji potom daje ocjenjuje šta je praktično moguće graditi.**

Da bi se došlo do kapaciteta od 19,000 (ili čak i samo dio toga) potrebne su značajne investicije. Objekti potrebni da pruže usluge tako velikom broju posjetilaca (to jest, hoteli, restorani, osnovni objekti, ski liftovi, putevi, voda, otpadne vode, itd.) će koštati na stotine miliona dolara. Tako velik kapitalni razvoj lokacije zahtijeva ekstenzivno planiranje ski centara. Ne samo da bi loše planiranje bilo skupo, već bi bilo ugroženo alternativno korišćenje zemljišta jednom kada se izgrade skijališta. **Izvještaj o Programu za Razvoj Planinskog Turizma ne prepoznaje potrebu visoko kvalitetnog planiranja ski centara u vidu Master Plana, kako bi se potvrdila održivost razvoja skijaških kapaciteta na području Žabljaka-Durmitora.**

>> Planiranje skijaških terena

Efektivno planiranje skijaških terena bi trebalo da obezbjedi stvaranje inovativnog i dobro izbalansiranog razvoja skijaških terena, koje uzima u obzir fizičke kapacitete zemljišta da podrži skijanje, proceno razumijevanjem uticaja (po okolinu, društvo u privedu) koji takav razvoj može imati. Kao takav, proces planiranja skijališnih područja prolazi kroz niz faza, zapocinje Vizijom (predstavljanje interesovanja); koja je procena pravljenjem Koncepta (predloga); da bi kulminirala izradom Master plana.

Master planovi ohrabruju i jacaju dobro izbalansirane, prirodno senzibilne razvoje ski centara koji odgovaraju potrebama i očekivanjima skijaškog tržišta a da istovremeno imaju pozitivan društveni i privredni uticaj na lokalnu zajednicu i državu. Master planovi ski centara obezbjeđuju neophodne detalje potrebne za određivanje i ilustriranje razvojnih potencijala, što opet vodi stvaranju odgovarajućih planova i predloga aktivnosti koje bi trebale rezultirati stvaranjem uspješnog ski centra.

U svemu ovome, treba staviti naglasak na neophodnost da se prepozna činjenica da ,da bi se održao visok nivo kvaliteta okoline a da se istovremeno nudi dinamično iskustvo turističke destinacije, bilo koji potencijalni razvoj ski centra, mora imati maksimum kapaciteta i apsolutne limite rasta. Ove kapacitete treba izračunati i uvažavati. Izvještaj Instituta iz Ljubljane mora da uvažuje ovo.

Prepoznavanje kapaciteta zemljišta da podrži izgradnju skijališnog područja u smislu razvojnih ciljeva, predstavlja kamen temeljac pri razvoju Master plana.

Svi različiti kapaciteti potencijalnog razvoja skijališnog područja treba da budu izbalansirani, uključujući definisanje fizickih ograničenja za razvoj. Fizicka ograničenja za razvoj uključuju pouzdanost sniježnih padavina i maksimalnu površinu terena raspoloživog za skijanje. To onda postaje osnova za uspostavu faznog procesa razvoja, koji opet omogućava određivanje kapaciteta za skijaško tržište koje može podržati određen razvoj u odnosu na stanje na tržištu i konkurenciju. Nakon toga se može otpoceti sa izradom studije izvodljivosti razvoja ski centra i kompletirati analiza uticaja razvoja (po okolinu, privredu, društvo i u odnosu na konkurenciju). Rezultati analize uticaja predstavljaju osnovu za precišćavanje planova ali i ekonomskih i finansijskih studija izvodljivosti za predložena ski centre.

U SVAKOJ OD OVIH FAZA, KAKO SE NIVO DETALJNOSTI UVECAVA, PLANIRANJE USPJEŠNOG SKIJALIŠNOG PODRUČJA MORA REZULTIRATI POZITIVNIM ODGOVOROM NA CETIRI PITANJA KOJA SLIJEDE.

- 1) **FIZICKA REALNOST:** Da li predloženi razvoj ili proširenje područja uvažava fizicke kapacitete i klimatske uslove koji mogu podržati razvoj ski centra?
- 2) **REALNO STANJE OKOLINE:** Može li ski centar biti izgrađen na području predviđenom studijom na, po okolinu, održiv i odgovoran način?
- 3) **DRUŠTVENA REALNOST:** Treba li izgraditi ski centar u svijetlu postojećeg razvoja, potreba zajednice, alternativnih predloga i konkurencije?
- 4) **EKONOMSKA REALNOST:** Da li je razumno razvijati skijanje u svijetlu kapitalnih troškova i sposobnosti tržišta da podrži takav razvoj?

1) FIZICKA REALNOST

Da li predloženi razvoj ili proširenje područja uvažava fizičke kapacitete i klimatske uslove koji mogu podržati razvoj ski centra?

Ovo je fundamentalno pitanje za određivanje održivosti razvoja ski centra, koja će otkriti puni potencijal predloženog područja. Ovo znači da se treba osigurati da postoji dovoljno površine i različitih padina kako bi se zadovoljili zahtjevi tržišta koji variraju od početnika do iskusnih skijaša, kao i da je na raspolaganju dovoljno zemljišta koje treba da ugosti prateće kapacitete (pristupne puteve, zone za odvoz skijaša, udaljenosti između objekata koje se mogu precijepšice, kolibe/kuće za odmor, i razvoj sela).

U **Programu za Razvoj Planinskog Turizma** postoje tri predložene lokacije za ski liftove na području Žabljaka-Durmitora (strana 146; liftovi 2, 3 i 4). Nakon daljnjeg istraživanja tokom moje posjete, zaključio sam da je teren kojeg bi ti predloženi liftovi trebali da opslužuju, nepodesan za skijanje. Teren koji bi ovi liftovi pokrivali je ili previše strm ili previše ravan. Lokalni stručnjaci su mi potvrdili da je svega 10% ovog terena podesno za skijanje.

U mnogim primjerima, u okviru skijaške industrije, liftovi se prave da služe kao transportno sredstvo do liftova gdje ima dosta snijega i gdje su podesni tereni za skijanje. Ovo je uobičajeno u Evropi gdje je nadmorska visina planinskih sela previše niska za dovoljno snijega. Ispitao sam mogućnost gradnje sličnih liftova u ovom području; ipak, fizička ograničenja bi uticala na ne-ekonomičnost gradnje ovakvih liftova. U ski centrima u Sjevernoj Americi, ekonomsko pravilo je da se koristi što manje liftova kako bi se došlo do najvećeg dijela skijaških terena. Da bi bio efikasan, teren koji je dostupan uz pomoć ski lifta sa stolicama, mora biti barem 50% podesan za skijanje.

Ne samo da su liftovi 2,3 i 4 neefikasno postavljeni, oni su takođe postavljeni na samom ulazu u Nacionalni Park Durmitor. Postavljanje ovih liftova i sjeka drveća za njihovo postavljanje bi vizuelno nagrdile park, umanjujući njegovu važnost kao prostora zaštićene divljine i ugrozilo bi njegov status dijela svjetske baštine.

Ispitivanje terena je uključivalo i operativni ski centar (Savin Kuk) i zatvoreni objekat (Štuoc) na Žabljaku-Durmitoru. Došao sam do jednog neobičnog otkrića kod zatvorenog objekta - iako su izgrađena dva fiksna ski lifta sa stolicama, teren koji ovi liftovi opslužuju nije bio formiran ili prepravljen za skijanje. Na nijednom od mojih brojnih putovanja po ski centrima širom Amerike, Sjeverne i Istočne Evrope nisam vidio nešto ovakvo. Skijaške staze treba da budu uglacane uz pomoć opreme za prenos i glacanje zemljišta tako da mogu biti otvorene sa najmanjom mogućom količinom snijega. Takođe moraju da se usijecaju u liniju spusta (nasuprot padini brda) na padinama što stvara prirodni tok kretanja skija niz padinu.

Ovaj simptom limitiranog planiranja i poznavanja izgradnje ski centara rezultira ekonomskim konsekvencama. Ako se investira u izgradnju ski lifta, teren koji on

opslužuje mora biti ureden da obezbjedi optimalno skijaško iskustvo. Uredjenje terena obicno košta tek mali dio od ukupnog koštanja izgradnje ski lifta. Uredjenje prostora treba da odgovara kapacitetima lifta. Liftovi koji se trenutno koriste tokom zime na podrucju Savinog Kuka imaju dobro uredene padine koje izgleda da odgovaraju kapacitetu lifta.

Štuoc, zbog lošeg stanja njegovih liftova, niske nadmorske visine, izloženosti jugu, problemima sa privatnim vlasništvom i bez izgleda da se uredi staze, ne može biti uspješno otvoren. Sa aspekta broja zaposlenih, neefikasno je pustiti u rad dva mala ski lifta u istoj zajednici zbog dupliranja menadžmenta i radne snage.

Još jedna fizicka realnost i najveća prijetnja današnjice po skijašku industriju su klimatske promjene. To možda nabolje ilustruju neke evropske banke koje ne daju kredite ski centrima koji rade ispod 1 400 metara nadmorske visine. Sjeverno- americki ski centri su takode ugroženi klimatskim promjenama. Americke skijaške destinacije su investirale silan kapital kako bi bile konkurentne na medunarodnom tržištu ali moraju da investiraju još više kako bi se adaptirale na klimatske promjene i ublažile ih.

“Whistler Blackcomb” ski centar je investirao preko 200 miliona dolara u skijaške objekte na planini, a vrijednost nekretnina u tamošnjem selu prelazi nivo od nekoliko milijardi dolara. Klimatske promjene ugrožavaju ovu investiciju. Klimatske promjene su vec neko vrijeme realnost i za “Whistler” i za globalnu industriju. Podrucje “Whistler” je okruženo glecerima koji se vec sto godina smanjuju. Glecери su eko sistemi najosjetljiviji na temperaturne promjene i oni ustvari predstavljaju termometar prirode. Smanjenje glecera je tako vidljivo u našem podrucju da je svaka sumnja u postojanje klimatskih promjena nestala.

Jedno važno pitanje tokom 1990-ih je bilo da li se globalno zagrijavanje može pripisati ljudskim aktivnostima ili prirodnim promjenama, kao što su suncane pjege i vulkanske aktivnosti. UNEP i Medu-državni Panel o Klimatskim Promjenama (IPCC) su se potvrdili kao najautoritativniji izvori informacija o klimatskim promjenama. Koristeci rad mreže od stotina eksperata širom svijeta, panel se bavi minucioznom obradom, sakupljanjem, sintezom, i pažljivim razmatranjem ogromne kolicine literature koja obuhvata desetke polja koji se odnose na klimatske promjene. U sva tri izvještaja procjene IPCC-a (objavljenim 1990., 1995. i 2001.), mandat je bio da se napravi procjena raspoloživih naucnih informacija o klimatskim promjenama, njenim potencijalnim uticajima i mogucim strategijama odgovora na te uticaje. Prve dvije procjene su pružile osnov za sklapanje Ugovora iz Ria 1992. i Kjoto Protokola iz 1997. Nalazi treće procjene su postavili scenu za najnoviju rundu klimatskih pregovora. Ova procjena navodi da “sve veci broj posmatrackih tijela daje kolektivnu sliku zagrijavanja svijeta i ostalih promjena u klimatskom sistemu” ukljucujuci široko rasprostranjeno smanjenje sniježnog pokrивaca i kolicine leda u polarnim regionima. Glavni krivci su prije svega fosilna goriva koja povecavaju kolicinu gasova koji stvaraju efekat staklene bašte.

Panel je zakljucio da su 1990-e bile vjerovatno najtoplija decenija a 1998. najtoplija godina od kada su instrumenti poceli da bilježe temperaturu 1860-ih. U “Whistler-u” su ovo shvatili veoma ozbiljno. Vec su zapoceli programi da se destinacija adaptira i da

ublaži klimatske promjene. Metodi ocuvanja u smislu smanjenja korišćenja fosilnih goriva i struje su mogućnosti koje su trenutno na raspolaganju u cilju smanjenja uticaja klimatskih promjena. Težnja ka razvijanju obnovljivih izvora energije kao što je vjetar i mikro hidro-elektreane su dugoročni koraci. Kako bilo, realnost za ski centre je da se moraju adaptirati na rad u manje pouzdanim uslovima po pitanju debljine sniježnog pokrivača.

“Whistler” se adaptira tako što investira preko 17 milion dolara u opremu za pravljenje snijega u sledećih pet godina. Teška oprema za pomijeranje zemljišta se koristi kako bi skijaške staze bile ravnije kako bi mogle da se puste u rad i sa manje snijega. Primijenjuje se agresivno sadenje vegetacije kako bi se stvorio tanak sloj trave između zemlje i snijega da bi se smanjila ne samo erozija već i efekat topljenja koji dolazi od temperature tla. Master planovi se mijenjaju kako bi premjestili ski liftove na više nadmorske visine gdje je nivo snijega stabilniji. Obavljeni su pregovori sa vladom te provincije po pitanju zemljišta i razmjene istog kako bi se dobili tereni na većim visinama za skijanje. “Whistler” ima preko 7000 hektara zemlje od kojih je preko 40% preko 1800 metara. Naš klimatski model ukazuje na jednu stvar a to je da bi održali destinaciju kao uspješan ski centar skoro svo skijanje će u budućnosti biti razvijeno na visini od preko 1800 metara. Masivna infrastruktura za pravljenje snijega je izgrađena da bi se podržalo skijanje ispod 1800 metara.

>> Znajuci ono što danas znamo o klimatskim promjenama, nikada ne bismo pravili velike investicije u skijanje. Više bismo diversifikovali naš turistički proizvod sa fokusom na ljetnju ponudu nasuprot sportovima na snijegu. Ljetnje ponude kao pješacenje, vožnja bicikala po planini- mountain biking, i aktivnosti eko-turizma zahtijevaju mnogo manje kapitalnih investicija i nisu toliko ugrožene klimatskim promjenama. Ustvari klimatske promjene bi vjerovatno išle u korist skoro svih planinskih aktivnosti osim onih zimi.

Imperativno je da prije bilo kakvih značajnijih kapitalnih investicija po pitanju razvoja skijanja u regionu Žabljaka-Durmitora, budu urađene temeljne studije o sadašnjoj i budućoj pouzdanosti sniježnog pokrivača. Pošto se region Durmitora ne nalazi na visini ispod 1,400 metara, izgleda da ima malo terena iznad 1,800 metara koji je pogodan za skijanje. Ona se smatra zonom srednje nadmorske visine koja konsekventno može pretrpjeti negativne uticaje klimatskih promjena.

Nasuprot ovome, neće svako područje u svijetu biti toplije uslijed globalnog zagrijavanja. Treba uraditi studije vremena u regionu kako bi se odredilo što su lokalni trendovi. Ako lokalni glacijali pokazuju povlačenje leda, sa sigurnošću se može reći da lokalna klima prati globalni trend.

Pravljenje snijega se smatra esencijalnom za razvoj ski centra. Čak i u povoljnim, visokim klimatskim uslovima, snijeg možda ne padne na vrijeme kako bi dati ski centar bio konkurentan na regionalnom ili pak svjetskom skijaškom tržištu. Instaliranje opreme za pravljenje snijega je kao kupovina obaveznog sigurnja za vrijednost od nekoliko miliona dolara koji su potrebni za pravljenje ski liftova, skijaških staza i ostale skijaške infrastrukture. Jedan od najvećih izazova za ski centre je činjenica da je najprometnije i najprofitabilnije vrijeme oko božića, što je relativno rano u okviru skijaške sezone. Moja iskustva mi govore da sniježni pokrivač može biti minimalan sve do

januara, što može finansijski naškoditi ski centrima osim ako nemaju adekvatan sistem za pravljenje snijega.

“Intrawest” (kompanija koja posjeduje “Whistler Blackcomb” i koja je najveći graditelj planinskih centara na svijetu) neće razmatrati izgradnju nikakvog novog ski centra bez pouzdanih podataka o dovoljno vodnih resursa koji mogu biti iskorišteni kao sirovina za adekvatan sistem za pravljenje snijega. To je za “Intrawest” postao kamen spoticanja potencijalnog razvoja skijanja u Kini. U Kini se nalazi skoro četvrtina svjetske populacije, ali samo 7% svježe vode. Klimatske promjene negativno uticu i iscrpljuju vodene resurse tako da se pažljivo moraju kvantifikovati kako bi se odredila dugoročna održivost skijanja. Ako će se skijanje razvijati u regionu Durmitora, treba verifikovati vodne resurse kao i sve prateće procjene uticaja po okolinu.

2) REALNO STANJE OKOLINE

Može li se skijanje dalje razvijati na Durmitoru i to na jedan, po okolinu, održiv i odgovoran način?

Prvo treba napraviti jedan inventar flore i faune kako bi se utvrdili potencijalni uticaji- vjerovatno od strane biologa. Mi znamo da Nacionalni Park Durmitor ima, za evropske prilike, rijetke životinjske vrste uključujući divokozu, medveda i vuka. Park ima preko 172 vrste ptica, uključujući orlove, sokolove i **black grouse**. Identifikovano je preko 1500 vrsta biljaka, od kojih su neke rijetke i zaštićene vrste. Zbog svojih raznolikih i dobro ocuvanih prirodnih resursa i jedinstvenog pejzaža sa visokim vrhovima i kanjonima, endemskim i rijetkim biljkama i životinjskim svijetom, prirodnim izvorima, Durmitor je proglašen Nacionalnim Parkom i postao je dio svjetske baštine.

Bio sam u preko 20 evropskih država i ovo je prvi ekološki bogat i netaknut planinski eko-sistem koji sam vidio. Ovaj park bi trebalo zaštititi samo zbog njegove ekološke vrijednosti, ali i zbog jakih ekonomskih razloga. **Ponekad je najbolji ekonomski izbor najbolji i za okolinu.**

Postoji mnogo destinacija, regionalnih i lokalnih ski centara širom Evrope. Zašto bi region kao što je Durmitor potrošio značajna sredstva u razvoj skijanja u pokušaju da se takmici u jednoj jako kompetitivnoj industriji koja ne bilježi rast, kada ima sve atrakcije koje nijedan drugi turistički konkurent nema?

Zaštićena sirova priroda je mnogo privlačnija za šire tržište nego što će to skijanje ikada biti. Evropa je društvo koje stari, što nije dobra vijest za skijašku industriju jer ljudi manje skijaju što su stariji. Nasuprot tome, kako ljudi stare njihova interesovanja za turizam zasnovan na prirodi ili eko-turizam se povećava.

Realnost tržišta je da su zaštita okoline i profitabilnost usko povezani. Razvoj ski centra ne bi trebao da to ugrozi. Razvoj ski centra u ovom području se može negativno odraziti na ekološki integritet Nacionalnog Parka Durmitor, ocuvanja prirode kao i okolna područja. To bi samo smanjilo privlačnost ovog kraja i konsekvantno i njegov rast i profitabilnost kao centra planinskog turizma.

3) DRUŠTVENA REALNOST

Treba li izgraditi ski centar u svijetlu postojećeg razvoja, potreba zajednice, alternativnih predloga i konkurencije?

Članovi lokalne zajednice su vrlo jasno izrazili svoje stavove po pitanju nedostatka pouzdanog održavanja puteva i zatvaranja puteva tokom zimskih mjeseci što zimski turizam čini nestabilnim. Jaka sniježna oluja je na nekoliko nedjelja odsjekla citav kraj prošle zime, potvrđujući da je putna mreža Ahilova peta zimskog turizma na Žabljaku - Durmitoru. Svi lokalni stanovnici sa kojima smo razgovarali su bili donekle zbunjeni bilo kakvim planovima za ekspanziju ski centra a da se prvo ne preduzme nešto po pitanju putne mreže.

Članovi zajednice su podržali traženje alternativnih zimskih sportova u odnosu na skijanje, kao što je daljnji razvoj nordijskog skijanja (kros-kantri) zbog pogodne topografije, klizanje na ledu, pješacenje po snijegu, kao i izgradnja malog parka sa cijevima-toboganima kao atrakcija za cijelu porodicu.

Manji ski centri u Sjevernoj Americi su otkrili da su tobogan-parkovi znatno jeftiniji u odnosu na razvoj skijanja i mnogo profitabilniji. Nasuprot skijanju, gosti koji koriste tobogan-parkove ne moraju da prođu kroz skup proces nabavke opreme i uzimanja casova. Tobogan-parkovi pružaju trenutno zadovoljstvo gostima i posebno su popularni kod djece. Naše istraživanje tržišta u "Whistler-" pokazuje da se djeca radije odlucuju da idu na tobogan-park a ne na skijanje.

Lokalna zajednica na Durmitoru podržava skijanje jer je to dio turističke ponude koja treba da ponovo izgradi turizam u ovom kraju. Ipak, lokalni konsenzus je da je ljetnji turizam glavni pokretac ekonomije. Cma Gora i susjedni Dubrovnik ugošćuju znacajan broj gostiju tokom proljeca, ljeta i jeseni, koji traže dnevne izlete na podrucja kao što je Durmitor. Ovo se direktno može povezati i sa pouzdanošću putne mreže tokom ovih mjeseci.

Konsenzus je dakle da razvoj zimskih aktivnosti treba da nadopunjuje ljetnji turizam ali ne i da se takmici ili ulazi u konflikt sa njim. To znaci da, dok ne-zimski turizam raste i sve više hotelskih kreveta se gradi, zimske aktivnosti treba da se razvijaju kako bi održale popunjenost smještajnih kapaciteta na održivom nivou, ali bez uticaja na turisticku posjetu Durmitoru tokom proljeca, ljeta i jeseni. Nacionalni Park Durmitor je glavna atrakcija i članovi lokalne zajednice su bili izriciti da bi razvoj skijanja u samom parku imao negativan uticaj na ukupan turizam na podrucju Nacionalnog parka.

Mi imamo slicnu situaciju sa najpopularnijim kanadskim Nacionalnim Parkom, "Banff/Jasper". Preko pet miliona turista je posjetilo taj kraj prošle godine. Glavne atrakcije su ljetnje aktivnosti a poslovanje zimi predstavlja svega 15% ukupnog broja posjetilaca. Primarni ekonomski fokus ce uvijek biti ljetnje aktivnosti u tom regionu.

4) EKONOMSKA REALNOST

Da li je razumno razvijati skijanje u svijetlu kapitalnih troškova i sposobnosti tržišta da podrži takav razvoj?

Ekonomska realnost skijaških područja na Žabljaku-Durmitoru jeste ta da se one ne mogu takmiciti sa ostalim destinacijama skijaškog tržišta. Kada se uporede sa turističkim destinacijama širom Sjeverne Amerike i Sjeverne Evrope, uvidaju se sledeći nedostaci: veoma otežan pristup zimi, nema regionalnog aerodroma, ograničen kvalitet hotelskog smještaja, nema dovoljno podesnih terena na velikoj nadmorskoj visini i nedostatak pouzdanih sniježnih padavina, nema dovoljno podesnih skijaških terena koji se mogu proširiti kako bi zadovoljili očekivanja skijaša koji posjećuju slične destinacije, trenutni sistem ski liftova ne zadovoljava očekivanja klijenata koji posjećuju slične destinacije, kao i limitirana površina zemljišta u posjedu ski centara i nedostatak objekata za noćni provod. Kapitalni troškovi, da bi se postalo konkurentan na tržištu ovakvih destinacija, se mjeri stotinama miliona dolara, a u ovom slučaju, centar koji se nalazi na srednjoj nadmorskoj visini ne može biti konkurentan.

Ova situacija je veoma slična nedavnom projektu gdje sam preuzeo da uradim procjenu razvoja ski centra u Rumuniji. Rumunija ima niz lokalnih i regionalnih ski centara. Oni su se nadali da mogu da konkurišu na zapadnim tržištima ali iz skoro istih razloga, kao i ovdje, neće u tome uspjeti. Oni se sada fokusiraju na razvoj regionalnog skijanja. Sa ekonomijom koja je u usponu očekuje se da će sve više Rumuna biti u stanju da sebi priušte skijanje. Oni mogu privući mali procenat Madara koji ne mogu priuštiti ski centre na zapadu a nemaju drugih opcija za skijanje u sopstvenoj zemlji. Budućnost Rumunije po pitanju skijanja je nacionalno tržište a to je slučaj i sa Crnom Gorom-Srbijom.

Nastojanje da se pridobiju štedljivi takozvani budžet turisti nije dobra strategija jer su skijaši više orijentisani na kvalitet a ne samo na jeftin paket, kada prave izbor destinacije. Očekivanja skijaša su određena od strane velikih skijaških turističkih destinacija koje su već posjetili, tako da i budžet skijaši imaju tendenciju da posjećuju te velike ski centre tokom ne-prazničnih perioda kada se daju popusti, što im omogućava da uživaju u komforu za tek dio cijene koja važi u špicu sezone. Skijanje u principu nije "budžetski" orijentisan sport jer su početni troškovi za opremu i odjeću značajni. Vjerovatno je da ski centri u Crnoj Gori neće privući platežnije pa čak ni "budžetski" orijentisane skijaše. Ekstra trošak za putovanje do Crne Gore u poređenju sa većinom evropskih ski centara će odmah eliminisati bilo kakvu uštedu za skijaše.

Sa poboljšanim pristupom zimi, Durmitor se veoma uspješno može takmiciti na regionalnom tržištu. Kako je to opisao jedan lokalni ekspert, najbolji skijaški tereni i sniježni pokrivač u Crnoj Gori i Srbiji se nalaze u ovom području. Ako se problem puteva može riješiti, trebalo bi uraditi Master Plan za sve zimske sportove. Ovaj Master Plan ne bi trebao da bude primarni dokument za razvoj turizma za ovaj region već radije dopuna velikog Master Plan ljetnjeg turizma koji bi predstavljao ukupnu strategiju za revitalizaciju i rast turizma u regionu. Zimski plan bi u tom slučaju trebao da dopuni a ne da se takmiciti sa razvojem ljetnjeg turizma; da pokuša da zadrži broj lokalnih radnih mjesta i hotele što je moguće aktivnijim i tako omogućiti lokalnoj ekonomiji da ojača pred izazovnu zimsku sezonu.

Ovom području neophodno trebaju više kvalitetni hoteli sa tri zvjezdice da bi turizam rastao, a ovi objekti ne mogu da opstanu samo na tri-cetiri mjeseca dobro posjećene ljetnje sezone, i da zatim ne rade ostatak godine. Takvi hoteli moraju biti otvoreni stalno i imati dovoljno posla da bi pokrili troškove. Dakle zimski sportovi igraju važnu ulogu u razvoju turizma. Ipak, treba pažljivo iskalkulisati investicije u zimski turizam. Skijaški objekti su najvjerovatnije, najskuplja infrastruktura u bilo

kojoj vrsti rekreacionog turističkog razvoja. U Sjevernoj Americi, ski centri mogu uspjeti samo ako uspiju da povrate milione dolara koje su investirali u ski liftove i opremu za pravljenje snijega, kroz prodaju skupih nekretnina na njihovom zemljištu. Investicije je najbolje potrošiti na objekte za uživanje i zabavu kako bi se pojačala atraktivnost područja. Pitanje koje turistički operater treba da postavi jeste šta je primarna atrakcija date destinacije koja je odvaja od konkurenata?

>> REZIME, visoki troškovi ekspanzije ski centara nisu ekonomski opravdani na području Žabljaka-Durmitora. Područje je teško dostupno zimi i nema aerodrom. Nadmorska visina je osjetljiva na klimatske promjene. Kvalitet i kvantitet raspoloživog terena je dovoljan samo da se takmici sa ostalim ski centrima u Crnoj Gori - Srbiji.

Ekspanzija skijaškog područja bi ugrozila prirodnu privlačnost Nacionalnog Parka Durmitor, koji je glavni razlog zbog kojeg turisti posjećuju ovaj kraj. Zaštita Parka obezbjeđuje najbolji i vjerovatno jedini način da se izgradi i razvije turizam i lokalna ekonomija.

? ? ? ? ?

Najbolje prakse u klimatskoj zaštiti: LeSki

Firma iz Engleske "LeSki", je vlasnik 25 takozvanih švajcarskih vila i 3 odmarališta u francuskim Alpima, i ona je stupila u partnerstvo sa "Climate Care", neprofitnom organizacijom koja se bavi klimatskim promjenama (www.climatecare.org) u cilju smanjenja emisije gasova staklene bašte, koji se povezuju sa putovanjima u i od odmarališta. Ovaj program je superioran u odnosu na slične američke programe, nude se u nekoliko ski centara uključujući "Mount Hood Meadows", koji gostima nudi mogućnost da *neutralizuju* svoje putovanje (u smislu emisije gasova) po maloj cijeni. Za razliku od programa "Mount Hood", "LeSki" preuzima odgovornost za emisije gasova, mora platiti cijenu iz sopstvenog džepa, brine se da se neutralizacija stvarno sprovede, i ne stavlja teret zaštite klime na gosta.¹

Crna Gora sa planinama visine od 1,500 do 2,100 metara, ce se sigurno suociti sa svim ovim izazovima. Ipak, uprkos imperativnoj potrebi da se inkorporiraju strategije protiv globalnog zagrijavanja u ski centrima koji se planiraju u Crnoj Gori, *Program za Razvoj Planinskog Turizma*, koji je uradio Medunarodni Institut za Turizam iz Ljubljane,² cak i ne pominje klimatske promjene. To je isto kao kada bi pricali o istoriji Crne Gore a da ne pomenemo familiju Petrovic-Njegoš. Da upotrebim jedan američki izraz: to je kao da imate slona u sobi, teško ga je ignorisati. Srecom, ostali subjekti u crnogorskom ekonomskom razvojnom procesu dobro razumiju ovo pitanje.³ Ukratko, bilo bi ludo odvažno investirati veliku kolicinu dolara u ski centre *bez pažljivog razmatranja i planiranja*.

¹ Detaljnije na: <http://www.skiclub.co.uk/skiclub/news/item.asp?intCategoryID=1&intItemID=3151>

² Na raspolaganju onlajn na <http://www2.undp.org.yu/montenegro/files/Draft%20Programme%20for%20Development%20of%20Mountain%20Tourism%20in%20MN-eng.pdf>.

³ Vidjeti prezentacije sa okruglog stola na temu "Razvoj Planinskog Turizma u Crnoj Gori – Svjetski trendovi i regionalna iskustva," koji je organizvao NVO "Natura", na raspolaganju na <http://www2.undp.org.yu/montenegro/sd/Round%20table%20-%20Development%20of%20the%20Mountain%20tourism%20in%20Montenegro.htm> Posebno pogledati Honey, Martha. "Pregled Programa za Razvoj Planinskog Turizma u Crnoj Gori," p. 11. Može se pogledati na internetu na: http://www2.undp.org.yu/montenegro/files/Events/SD-Round_table-Mountain_tourism/English/Martha%20Honey%20-%20report.doc, i komentare Olivera Bennetta.

Studija slucaja: Korišćenje energije od strane Aspen Ski Kompanije (ASC)

Klimatske promjene i korišćenje energije su gotovo jedna ista stvar. Ski centri koriste ogromne količine energije. ASC, na primjer, koja ugosti 1.3 milion skijaša godišnje na četiri planine i dva hotela, troši 1.6 milion dolara struje godišnje. (To je 81 milijarda kilodžula.) Veći dio ove struje se proizvodi upotrebom uglja, što stvara značajno zagađenje, uključujući emisiju NO_x i SO_x, koji izazivaju kisele kiše i regionalne magle. Korišćenje struje također doprinosi efektu staklene bašte.

Pristup ASC-a ka smanjenju uticaja od korišćenja energije, koristi kombinaciju efikasnog korišćenja i kupovinu obnovljive energije. Kompanija kupuje 5% struje iz obnovljivih izvora i plaća premije lokalnom objektu koji proizvodu struju od vjetra. Projekti efikasnog korišćenja uključuju "zelenu" zgradu, osvjjetljenje i modifikacija kompresora. ASC je član Cikaške Klimatske Berze,⁴ pravno obavezujućeg, dobrovoljnog programa trgovine emisijom gasova, i obavezala se da će smanjiti emisiju svojih gasova za 10% do 2010. na osnovu izračunate osnovice iz 1999. Štaviše, ASC je uključena u političko zastupanje i lobiranje u kongresu za donošenje federalnog zakona o obnovljivoj energiji, a pomaže da se isti zakon donese i na nivou države Kolorado. Političko zastupanje je možda i najvažnija stvar koju ASC radi po pitanju klime, jer iako bi skijaška industrija eliminisala svoje štetne emisije, ski centri bi i dalje bili ugroženi sve dok i ostatak svijeta ne smanji svoje emisije gasova.

Zeleni razvoj

Zeleni razvoj je jedan pristup gradnji, upravljanju i planiranju koji ima za cilj da smanji uticaj zgrada/objekata i uopšte razvoja na okolinu. Arhitekta Ed Mazria procjenjuje da skoro polovina emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte dolazi od zgrada/objekata.⁵ Kako su klimatske promjene najvažniji dugoročni poslovni problem sa kojim se suočava skijaška industrija, turistički centri bi trebali da se pozabave gradnjom. Ako nemate program "zelene" gradnje vi onda niste "zeleni" turistički centar i tačka.

⁴ <http://www.chicagoclimatex.com/>

⁵ Mazria, E. "It's the Architecture, Stupid!" Solar today, maj/jun, 2003. pp. 48-može se naći na <http://www.mazria.com/publications.html>.

“Zeleni” dizajn je procvetao u protekle dvije decenije, i ima sve više dobrih knjiga, informacija preko interneta i preduzimaca koji su ustanju da pomognu vlasnicima da kreiraju model “zelenog” razvoja. Neki od najboljih izvora informacija su izlistani u fusnotama.⁶

Generalno gledano, “zeleni” razvoj uzima u obzir pitanja lokacije, transporta i urbanistickog planiranja, kao i korišćenja energije, kvalitet vazduha unutar prostorija, potrošnju vode, uticaj materijala korišćenih za gradnju po okolinu i dugorocno korišćenje objekta.

Jedno od najuzbudljivijih dogadanja na polju “zelenog” dizajna u proteklih nekoliko godina je bilo stvaranje medunarodno priznatog sistema sertifikacije od trece strane, za “zelenu” gradnju. Americki Savjet za Zelenu Gradnju i njegov Liderski program dizajna u energetici i okolini (skraceno LEED) je prvi široko priznati pecat za davanje odobrenja za “zelenu” gradnju. Cak samo jedna gradevina sertifikovana od strane LEED-a u cijeljoj destinaciji doprinosi kredibilnosti bilo kakvog novog projekta i pomaže graditeljima da shvate šta stvarno znaci biti “zelen”.⁷

Najbolje prakse: ASC Snowmass Golf Klub-kuca i apartmani

U 2004., Aspen Skijaška Kompanija (ASC) je završila izgradnju golf klub-kuce i sa njom povezanih apartmana u selu Snowmass. Oba objekta se griju i hlade uz pomoc vodom pokretanih toplotnih pumpi iz obližnjih jezera, koje se koriste kao izvor toplote zimi i hladenja ljeti.

Klub-kuca je dobila LEED-ov sertifikat srebrnog nivoa. Do dan danas, ima samo 7 LEED sertifikovanih objekata u Koloradu, a samo cetiri su sertifikovana na srebrnom nivou ili više.

Klub-kuca je takode dobila Nagradu Obnovljive energije u zgradama za 2005. koju dodjeljuje Drštvo za obnovljivu energiju Kolorada.

Ostale održive karakteristike sadrže:

⁶ Posjetite www.usgbc.org i www.rmi.org za detalje o zelenoj gradnji. Jedna od najboljih knjiga na ovu temu je od Alex Wilson, et Al. “*Green Development: Integrating Ecology and Real Estate*”. Njujork, 1998.

⁷ Detalji o LEED i informacije za registraciju se mogu naci na <http://www.usgbc.org/DisplayPage.aspx?CategoryID=19>

- ? Polovina drveta korišćenog pri izgradnji klub-kuće je sertifikovano kao održiva sjeka.
- ? Boje, zaptivne smjese, lijepila i drveni pod su male toksičnosti.
- ? Krov ima izolaciju R-55.5, što je značajno i iznad obaveznog standarda.
- ? Tepisi su reciklirani proizvod i u potpunosti mogu biti ponovno reciklirani, proizvedeni su od strane “zelenog” proizvođača tepiha “Collins i Aikman”.
- ? Kupatila koriste australijske toalete sa duplim ispuštanjem vode i pulsirajućim tuševima.
- ? Toplotne pumpe nemaju hloroflorkarbone kao ni njihovu zamjenu hidrohloroflorkarbone, koji su oba štetni po ozonski omotac.
- ? Grijanje i ventilaciju u objektu je provjerila treća strana kako bi se osiguralo da sve radi prema specifikacijama.
- ? Izduvni ventilatori u kuhinji su pokretani motorima sa varijabilnom brzinom kako bi se uštedjela struja.
- ? Garažni izduvni sistem je super efikasan u smislu štednje energije. U stvari cijeli objekat postiže za 50% bolje rezultate nego što se to traži po lokalnom propisu za korišćenje energije.
- ? Osvjetljenje je u potpunosti efikasno fluorescentno osvjjetljenje.
- ? Objekat radi 100% na snagu vjetra.
- ? Jedna edukativna tabla samom objektu upoznaje posjetioce sa “zelenim” dizajnom.

ASC je postavila smjernice za “zelenu” gradnju koje zahtijevaju da bilo kakva nova gradnja mora ispuniti stroge standarde zaštite okoline.

Progresivno urbanističko planiranje

Zapadni Evropljani su bolji u urbanističkom planiranju i dizajniranju sela, koje poprima nivo umjetničkog dijela, od Amerikanaca. Najvažniji aspekt po pitanju okoline, za razvoj novih centara, je adekvatno planiranje. Dobro planirani gradovi i razvoj novih centara inkorporiraju principe “Novog urbanizma”⁸, od kojih se mnogi zasnivaju na evropskim modelima:

Takozvana pješacka sela koja su cesto bez ikakvih automobila (mnogi evropski turistički centri danas funkcionišu kao zone bez automobila)

⁸ Jedan od vodećih praktičara Novog urbanizma je Peter Calthorpe, planer iz Kalifornije. Njegova knjiga “*The Next American Metropolis: Ecology, Community and the American Dream*” (Princeton, 1993) je vrijedno štivo na ovu temu.

3. Transportno-Orjentisan-Dizajn koji grupiše razvoj oko masovnih transportnih centara i omogućava ljudima da rade bez velike zavisnosti od automobila. Normalno da je postojanje prvoklasnog masovnog transportnog sistema od krucijalne važnosti. I sami centri mogu poboljšati ili napraviti sopstveni masovni transportni sistem uz pomoc kombija, programa za zajednicku upotrebu kola, ili subvencioniranjem postojećeg transportnog sistema.
4. Miksovan razvoj poslovnih i stambenih objekata koji omogućava ljudima da žive tamo gdje rade i tako se smanjuje potreba da putuju kako bi nešto kupili ili dobili neku uslugu.
5. Otvoreni zajednicki prostori i terase koje gledaju ka ulici kako bi se stimulisao život zajednice.
6. Mjere za smirivanje saobraćaja kao što su uske ulice, oznaceni pješacki prelazi na uglovima ulica koji olakšavaju prolaz pješacima a obeshrabruju korišćenje kola.
7. Velika gustina razvoja u samom urbanom centru kako bi se iskoristila postojećea infrastruktura.

Ova zadnja tacka je od krucijalne važnosti— ona preventivno utice na širenje gradnje niske gustine, što se trenutno događa na zapadu Sjedinjenih Država, a posebno u turistickim centrima.

Ustvari, opšte je prihvaceno mišljenje da gusta naseljenost/razvoj štedi energiju. Prema izvještaju koji je objavljen u septembarskom broju "*Environmental Building News*", vodećeg americkog magazina za "zelenu" gradnju "Prosjecno domacinstvo u SAD troši 320 milion BTU-a (338,000 mega džula) energije svake godine, u poredenju sa 440,000 milion BTU-a (464,000 mega džula) koje u prosjeku troši domacinstvo na periferiji gradova," prema Johnu Holtzclawu iz "Sierra Club" i Jennifer Henry iz Americkog Savjeta za Zelenu Gradnju. Njihovi nalazi, koji su prezentovani tokom Kongresa Nove Urbanisticke Konferencije, su publikovani 2005. u junskom izdanju "*New Urban News*". "Novi urbanizam je magija koja može dovesti do znacajnog smanjenja preveženih kilometra koje sada prelazimo automobilima", kaže Holtzclaw. Samo kroz povecanje gustine izgradnje kuca sa tri na šest jedinica po jutru (sa 7 na 15 jedinica po hektaru)

uštedjeli bismo više energije po domaćinstvu nego "Energestka Zvijezda".⁹¹⁰

Jedna od ključnih lekcija Novog urbanističkog razvoja: *manje je često bolje*. A sigurno je efikasnije sa energetskeg aspekta.

Najbolje prakse u planiranju: Zermatt, Švajcarska

Grad Zermatt, koji se nalazi u podnožju Materhorna, ima 5,500 stanovnika koji zimi narastu i na 16,000 zajedno sa turistima. Grad je zatvoren za automobile još od 1966. Privatni transport se završava na 5 kilometara od grada, u Taschu, gdje mali autobusi idu svakih 20 minuta. Zermatt je potpuno odustao od pokušaja, koji su uobicajeni u vecini gradova-turistickih centara, da izgradi dovoljno puteva i ostale infrastrukture za kola kako bi olakšao predvideni razvoj. Rezultat toga je da je taj novac na raspolaganju za neke druge potrebe zajednice. Dio razloga zbog kojih je Zermatt zatvorio svoje područje za kola jeste taj jer su lokalni političari smatrali da bi rastući saobraćaj imao veoma negativne efekte na kvalitet života. Ostali centri u Švajcarskoj koji su zatvoreni za automobile su Riederalp, Saas-Fee, Rigi, Stoos i Wengen.¹¹

U 2002., Zermatt je osnovao Savjet planerskih firmi kako bi se pozabavo područjima u kojima postoji konflikt između građevinskih projekata i prirode. Uloga radne grupe je postepeno proširivana da obuhvati i nadzor nad radovima u prirodi, davanje savjeta o pitanjima okoline, i pripremanje izvještaja o stanju okoline u odnosu na aplikacije za planiranje.

⁹ "Dense Development Saves Energy," *Environmental Building News*, Vol. 14, br. 9, str.6. septembar, 2005.

¹⁰ Energestka zvijezda je američki zeleni program sertifikacije gradnje.
http://www.energystar.gov/index.cfm?c=new_homes.hm_index

¹¹ Detalji o Zermattu i ostalim gradovima zatvorenim za automobile, na <http://www.carfree.com/> Detalji o Zermattovom održivom skijanju na <http://bergbahnen.zermatt.ch/e/about-us/umweltschutz/>

Najbolje prakse u novom razvoju: Sjeverna Zvezda u Tahoe, Novi Meksiko

“East West Partners”, građevinska firma locirana u Vail, Koloradu, (www.eastwestpartners.com) trenutno završava gradnju velikog centra nazvanog Sjeverna Zvijezda na jezeru Tahoe, u Kaliforniji. Projekat uključuje otprilike 213 apartmana i 140,000 kvadratnih stopa za maloprodaje kombinovanih u objektima sa mješovitim korišćenjem, sve izgrađeno prema LEED sertifikaciji na nivou tek ispod srebrnog.

Ima nekoliko interesantnih- čak radikalnih- aspekata ovog razvoja:

Sertifikacija: Napori “East West-a” da LEED sertifikuje *citavo selo* je jedan od najranijih pokušaja sveobuhvatne sertifikacije (nasuprot sertifikaciji zasnovanoj na projektima) i upućuje na novi način korišćenja LEED-a, možda kao opštinskog propisa. East West takode planira da primijeni “Audubon sertifikat” na svoj golf teren, to je rangiranje koje vrši treća strana i u okviru zajednice za zaštitu okoline se smatra vrhunskim dostignućem.

Popunjavanje: Projekat se odvija na uglavnom već korišćenom terenu— parkingu i parcelama na kojima već postoje izgrađeni objekti koje se rekonstruišu umjesto da se sruše. Projekat se, uglavnom, odnosi na postojeći razvoj.

Porez na transakcije za Otvoreni prostor: East West je uveo “porez na transakcije”—porez na transakcije nekretninama— koji podržava stvaranje jednog fonda za očuvanje otvorenog prostora. Transakcijski porez je napravljen tako da se on ubira kroz prodaju nekretnina i završava se u određenom trenutku u budućnosti. Ono što je najbitnije jeste da fondom za kupovinu otvorenog prostora upravlja neka treća strana- lokalno povjereništvo za zemljište.¹²

Jedan za jedan program očuvanja/razvoja: Za svaki hektar zemlje na kome East West nešto izgradi, on pokloni hektar zemlje fond za očuvanje¹³ kojim upravlja ona ista treća strana koja rukovodi i fondom za otvoreni prostor.¹⁴

¹² Licna komunikacija sa Davidom Corbinom, koji je bio potpredsjednik firme “Booth Creek Holdings”, koja je rukovala ski centrom povezanim sa Sjevernom Zvijezdom. Septembar 22. 2005.

¹³ Fond za očuvanje je pravni sporazum koji štiti dio vlasništva na kojem se ne može ništa graditi, čuvajući tako otvoren prostor, obično zauvijek.

¹⁴ Licna komunikacija sa Aaronom Revere “East West Partners”, septembar 23. 2005.

Status upravnika nad planinskim habitatima: U SAD, ski centri obicno rade na javnom zemljištu uz dozvolu federalne vlade. Centar obicno radi na manjem dijelu od "dozvoljene teritorije" na koju se centar kasnije može proširiti. Ukratko, postoji zemljište za koje je data dozvola ali se ono trenutno ne koristi. East West je uradio plan upravljanja habitatima na tom zemljištu koji treba da sprovede treca strana, ukljucujuci i monitoring u skladu sa standardima koji odgovaraju trecjoj strani a za koji placa ski centar. Potencijalni razvojni plan je uraden u dogovoru sa grupama za zaštitu prirode, i napravljen tako da izbjegne pravljenje štete osjetljivim habitatima, kao recimo podrucja koja predstavljaju stanište ugrozene kalifornijske sove ili stare šume. East West je takode pristao i na druge prakse ne-ugrožavanja koja idu preko obaveznih standarda.

Ekonomski oporavak u Švajcarskoj

Jedan od primjera ekonomskog oporavka je opština St-Martin u Val d'Herens, u Švajcarskoj. Ova opština je razmotrila turisticke aktivnosti kroz prizmu kulturne, poljoprivedne i održivosti prirode, sa nadom da se zaustavi raseljavanje lokalnog stanovništva tako što ce se ojacati lokalna ekonomija. Projekat je naglasak stavio na planinsku poljoprivredu i arhitekturu umjesto zimskog skijanja. To je takode primjer povecane svijesti i fokusiranja na kulturno i gradevinsko naslijeđe kako u okviru lokalnih zajednica tako i najširoj turistickoj sceni. St-Martin je postavio ciljeve u pokušaju da integriše poljoprivredu sa turizmom. Prioriteti ukljucuju zaštitu tradicionalne arhitekture i restrikcije razvoja. Cilje je: naglasiti kvalitet planinskog života. Što se tice diskusija o kvalitetu života u zajednicama u odjeljku III, one nagovještavaju da i evropski i americki turisticki centri prate slicne trendove.⁴⁵

Najbolje prakse: Održiva kuhinja iz Xanterra: Hrana koja promoviše zdravlje i zaštitu okoline

"Xanterra parkovi i odmarališta" su najveći koncesionar americké Službe

⁴⁵ Detaljnije na <http://www.mtnforum.org/emaildiscuss/cbmt/cbmt3/042998a.htm>

Nacionalnih Parkova, upravljaju hotelima, restoranima i prodavnicama suvenira u nacionalnim parkovima: Yellowstone, Crater Lake, Grand Canyon, Zion i Everglades. Njihov program održive kuhinje je otpočeo 2000. sa politikom kompanije po pitanju morske hrane koja je zahtijevala da sva 64 restorana ove kompanije služe samo održivu morsku hranu, što je kasnije preraslo u nacionalni program održive kuhinje.

U 2000., Xanterra je počela da preporučuje ribu koja je dolazila iz održivih ribnjaka koji su imali sertifikat Pomorskog Savjeta i one koje su uzgajane uz korišćenje najboljih održivih praksi, u skladu sa "Monterey Bay Aquarium Seafood Watch" protokolom i vodicom za morsku hranu "Audubon Society's Living Oceans". Kompanije takode prestala da služi četiri vrste morske hrane— cileanskog morskog grgeca, sabljarku iz Atlantika, tunu sa plavim perajima i ajkulu— zato što je opstanak ovih vrsta ugrožen zbog prekomjernog ribolova ili su pak hvatane na način koji je štetan po okolinu.

Xanterra zatim postala prva američka kompanija koja je dobila sertifikat "Chain of Custody" od Pomorskog Savjeta. Kompanija je postala punopravan član "Chef's Collaborative", nacionalne mreže koja ima preko 1000 članova i koja promovise održivu kuhinju.

Od tada je meni održive kuhinje kompanije Xanterra značajno porastao, uključujući i:

- Prirodnu govedinu iz Oregona, proizvedenu od strane kooperative rančeva koje vode porodice, a koji gaje stoku uz korišćenje održivih praksi uključujući eliminaciju hormona rasta i davanja hranljivih aditiva, i maksimiziranja korišćenja prirodnih resursa kao što su voda i vegetacija.
- Svinjetinu sa Niman Ranca i Montana Legends govedinu, dobijenu od životinja koje nisu hranjene hormonima, koje su hranjene prirodnom stocnom hranom i napasane uz primjenu metoda malog uticaja po okolinu.
- Vino proizvedeno od organski uzgajanog grožđa uz upotrebu održivih poljoprivrednih praksi u nekoliko Xanterra restorana. Naprimjer, jedna trećina vina sa vinske liste u restoranu Grand Canyon Lodge su vina proizvedena uz upotrebu održivih poljoprivrednih ili organskih tehnika, uzgajana bez hemijskih đubriva, pesticida, insekticida ili drugih sintetičkih hemikalija.

- Divlji aljaski losos koji ima sertifikat od Pomorskog Savjeta da je uhvacen na održiv način.
- Abalone-školjke proizvedene na farmi— postrojenje u Kaliforniji koje koristi rhunske održive prakse. Zbog rapidnog pada populacije ovih divljih školjki, komercijalan lov na njih u vodama SAD je zabranjen. Farma školjki se zasniva na akva-kulturi koja uzgaja školjke bez upotrebe štetnih resursa.
- Organsko mlijeko od soje.
- Organska kafa sertifikovana od strane “Fair Trade” (Poštene trgovine) koja se prži na Green Mountain Coffee pržionici. Kafa se uzgaja bez pesticida, bere se na način koji podržava životinjski svijet i staništa migratornih ptica, uz korišćenje posebnog metoda za uzgoj koji zahtijeva samo parcijalnu sjecu tropskih kišnih šuma. Sertifikat Fair Trade znaci da je ova kafa kupljena od lokalnih farmera po poštenoj cijeni.

NAJBOLJE PRAKSE: GDJE GOVEDINA? ASC KUPUJE LOKALNO

Dva principa ekonomskog oporavka—zaustavljanje raseljavanja i podrška postojećim biznisima— se mogu postići kroz narucivanje lokalnih proizvoda i usluga. Jedan primjer je program lokalne kupovine govedine koji ASC sprovodi u Steamboat Springsu, Koloradu.

Kao što je to slučaj sa mnogim skijaškim centrima, vrijednost nekretnina u Roaring Fork Valley su veoma visoke. Kao rezultat toga i slabe cijene govedine, lokalni uzgajivaci stoke su prodali svoje ranceve graditeljima. Povucen željom da očuva otvoren prostor i ruralne krajeve u Aspenu, kroz podršku lokalnih rancera, ASC je odlucio da govedinu kupuje lokalno i da je prodaje u svojim restoranima. ASC je 1999. kupio govedine u vrijednosti od 4,000 dolara od lokalnih farmera a u 2000. 11,000 dolara. Lokalno proizvedena govedina košta ASC duplo više u odnosu na govedinu proizvedenu negdje drugo. Premda bi taj ekstra trošak ASC mogao da prebaci na svoje kupce, kompanije radije apsorbira taj trošak. Ipak, pivara u Steamboat Springsu, u Koloradu prodaje hamburger od govedine koja je kupljena od lokalnih rancera za 1 dolar skuplje nego hambureger napravljen od govedine proizvedene negdje drugo a ipak lokalni hamburger se bolje prodaje u odnosu 2 naprema jedan u odnosu na “strani” hambureger. Dodatna korist od

kupovine lokalne govedine u Aspenu je ta da je ona proizvedena bez upotrebe hormona, hemikalija ili antibiotika.

Aspen Ski Kompani lokalni program kupovine govedine je trajao tri godine ali se raspao kada lokalni ranceri nisu bili u stanju da isporuce govedinu u odredeno vrijeme kao što su to bili u stanju da urade veci dobavljac. Neisporuceno meso restorane može koštati na stotine ako ne i hiljade dolara gubitka. Kakva je lekcija naucena iz ovog? Ne mogu se sve dobre ideje tako lako implementirati u realnom životu.

Najbolje prakse

Okrug Northampton, Virdžinija

Ovo je studija slucaja iz Beth E. Lachmanove knjige *Povezivanje održivih aktivnosti u zajednicama sa prevencijom zagadenja: Izvorna grada*. 1997. Može se naci preko inteneta na <http://www.rand.org/publications/MR/MR855/mr855.ch5.html>

“Okrug Northampton u Virdžiniji se cesto navodi kao model održivog razvoja jednog malog grada i ruralnog kraja. Okrug Northampton je najjužniji okrug na istocnoj obali Virdžinije, i predstavlja vrata ka zalivu Chesapeake. Okrug je ima obilje prirodnih i kulturnih bogatstava ukljucujuci plaže, mocvarno zemljište, mala ostrva uz obalu, plimske potoke, šumovito zemljište, istorijska sela i farme. Takode ima raznolik habitat sa preko 260 vrsta ptica i nebrojenim vrstama riba i ostalih divljih životinja. Okrug je takode bio jedan od najsiromašnijih u Virdžiniji. 1991. Program Upravljanja Obalskim Resursima Virdžinije koji vodi Virdžinijski Odsjek za Kvalitet Okoline (DEQ) je ponudio okrugu cetvorogodišnji predlog granta u koje okrug nije morao da ucestvuje finansijski, Specijalni Plan Upravljanja Podrucjem (SAMP) za održiv razvoj, kako bi se napravile sprovodljive strategije koje treba da zaštite obalske habitate i promovišu ekonomski razvoj. Napravljeno je partnerstvo federalne, državne i lokalne vlade. Sa grantom od 1 milion dolara obezbjedenih od Nacionalne Administracije za Okeane i Atmosferu (NOAA) u okviru Zakona o Upravljanju Obalskim Zonama, Obalski Program Virdžinije je unajmio lokalnog projekt koordinatora a formirana je i Radna grupa održivog razvoja koju cine gradani. Radna grupa je održala niz sastanaka u okviru zajednice. Nadzorni Odbor Okruga Northampton je takode podržao ovu aktivnost.

Ova radna grupa je napravila Akcionu strategiju održivog razvoja koja se zasnivala na Specijalnom Planu Upravljanja Područjem. Ova strategija je fokusirana na šest industrijskih zona za održiv razvoj i svaku od njih povezuje sa politikom zaštite ključnih bogatstava ovog kraja. Ciljevi koje treba ostvariti:

1. Razviti istorijski turizam a istovremeno zaštititi prirodna i kulturna bogatstva.
2. Razviti industriju morske hrane i akva-kulture, a istovremeno zaštititi kvalitet vode.
3. Razviti nove industrije, uključujući eko-industrijski park, a istovremeno zaštititi duh samog mjesta, kvalitet života i podzemne vode.
4. Razviti poljoprivrednu industriju a istovremeno zaštititi produktivno zemljište, uključujući osjetljive habitate.
5. Razviti umjetnost, zanatstvo i proizvode lokalne industrije a istovremeno očuvati kulturno razlicite i autentične zajednice.
6. Razviti istraživačke i edukativne kapacitete a istovremeno zaštititi prirodni i kulturni sistem.

Okrug Northampton je već počeo da implementira ove projekte. Ova inicijativa je pokazala neki početni uspjeh, i radna grupa nastavlja da balansira sa resursima za implementaciju projekta. Dodatna podrška i resursi su dobijeni od Ministarstva Transporta, Administracije za Ekonomski Razvoj, Ministarstva Poljoprivrede, Agencije za Ribu i Divlje Životinje, Agencije za Zaštitu Okoline i od industrije.

Sledeća dva primjera ilustruju napredak na projektu. Prvi ilustruje kako je Specijalni Plan Upravljanja Područjem razvio turizam posmatranja ptica a istovremeno zaštitio habitate, a drugi se fokusira na industrijski park uz korišćenje održivih tehnologija "Port of Cape Charles Sustainable Technologies Industrial Park" (STIP).

Pocetkom jeseni 1991. Obalski Program Virdžinije se povezoao sa raznim agencijama i organizacijama u cilju istraživanja potreba pticijih staništa u tom području, a posebno neo-tropskih migratornih ptica pjevacica i kolonijalnih vodenih ptica. 1993., Obalski Program Virdžinije je inicirao godišnji "Pticiji Festival Istocne Obale". Trgovacka Komora Istocne Obale sada organizuje tu manifestaciju, koja se uglavnom finansira preko Specijalnog Plana Upravljanja Područjem za održiv razvoj a o se ostvaruje uz napore mnogih federalnih, državnih i lokalnih agencija kao i gradana. Festival slavi godišnju migraciju ptica pjevacica, grabljivica, obalskih ptica i drugih ptica. Preko 160 vrsta se obično

može vidjeti tokom trajanja festivala (preko vikenda) i osmatraci ptica potroše i do nekoliko stotina hiljada dolara.

Industrijski park koji koristi održive tehnologije “Port of Cape Charles Sustainable Technologies Industrial Park” (STIP) je jedan eko-industrijski park projekat. Finansiran je od strane jedinstvenog partnerstva federalnih, državnih, privatnih i kružnih investicija STIP pocinje da privlaci biznise koji su posveceni profitu, zaštiti okoline i zajednici. Park ce inkorporirati lokalna preduzeca kao i novu industriju u pokušaju da stvori što održiviji proizvod i proizvodne prakse. STIP ce pokušati da demonstrira naprednu opremu na poljima efikasnog korišćenja resursa i prevencije zagađenja i modelirace simbiotski odnos između industrijskih procesa. Prvi “stanar” STIP -a — proizvođač električne opreme za foto električni napon – je već useljen.

Kroz mnogobrojne i raznolike projektne aktivnosti i sposobnosti da balansira podršku i resurse od mnogih subjekata i izvora, Okruga Northampton kroz svoje aktivnosti ilustruje kako ruralne zajednice i mali gradovi mogu napraviti napredak na polju održivosti.”